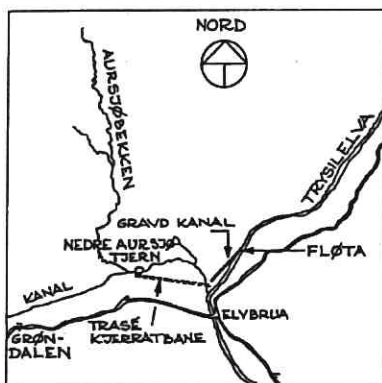
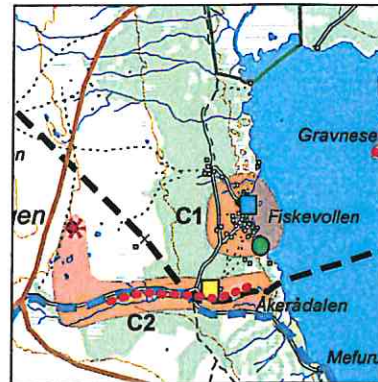
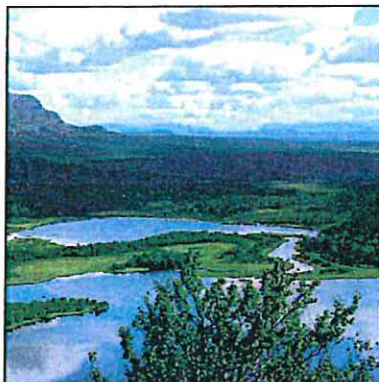
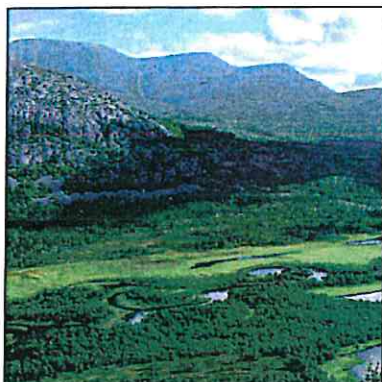

RØ

18 s. 22

Fylkesmannen
i Hedmark
Miljøvernavdelingen

Delrapport for konsekvensutredning for landskapsvernområde Kulturminner og kulturmiljøer i Sølenområdet

Kulturminner og kulturmiljøer i Sølénområdet
*Delrapport for konsekvensutredning for landskapsvernområde
i Sølénområdet, Rendalen kommune*

17.04.2006

Innhold

Innhold.....	3
1. Innledning.....	5
1.1. Bakgrunn og formål.....	5
1.2. Alternativene.....	5
1.3. Avgrensing av undersøkelsesområdet, områdets influens.....	6
1.4. Metode.....	6
1.5. Definisjon: Kulturminner og kulturmiljø.....	6
1.6. Vurderinger av verdi.....	7
2. Naturlandskap og naturforhold.....	8
3. Kulturhistorie.....	9
3.1. Eldre steinalder (ca 9000 år f.Kr. – ca. 3800 år f.Kr.).....	9
3.2. Yngre steinalder (ca. 3800 – 1800 f.Kr.) og bronsealder (1800 – 500 f. Kr.).....	9
3.3. Eldre jernalder (ca. 500 f. Kr. – 600 e.Kr.).....	10
3.3.1. Kulturminner fra eldre jernalder.....	10
3.4. Yngre jernalder (ca. 600 e.Kr. – 1050 e.Kr.).....	11
3.4.1. Utmarksbruk av jordbrukskarakter.....	11
3.4.2. Utmarksbruk av annen karakter.....	11
3.4.3. Kulturminner fra yngre jernalder.....	13
3.5. Middelalder (1050 e.Kr. – 1536 e.Kr.).....	13
3.5.1. Samferdsel.....	14
3.5.2. Stedsnavn og hellige steder.....	14
3.5.3. Jernvinneanlegg og tjæremiler.....	15
3.5.4. Kulturminner fra middelalder.....	15
3.6. Etterreformatorisk tid (1537 e. Kr. – vår tid).....	16
3.6.1. Seterdrift.....	16
3.6.2. Fiske i Sølensjøen.....	17
3.6.3. Skogbruk og tømmerfløting.....	18
3.6.4. Jakt og annen bruk av utmarka.....	20
3.6.5. Kulturminner fra etterreformatorisk tid.....	21
3.7. Samiske kulturminner.....	23
3.7.1. Samisk kulturminnevern.....	23
3.7.2. Potensialet for samiske kulturminner i Sølven verneforslagsområdet.....	24
4. Kulturmiljøer og verneverdi.....	27
4.1. Kulturmiljø i Misterdalen (A).....	28
4.1.1. Overordnet kulturmiljø.....	28
4.1.2. Lokale kulturmiljøer i Misterdalen.....	29
4.1.3. Vurdering av verneverdi.....	30
4.2. Kulturmiljø i Sølvenmassivet (B).....	31
4.2.1. Vurdering av verneverdi.....	32
4.3. Kulturmiljø omkring Sølensjøen (C).....	32
4.3.1. Overordnet kulturmiljø.....	32
4.3.2. Lokale kulturmiljøer rundt Sølensjøen.....	33
4.3.3. Vurdering av verneverdi.....	33
4.4. Kulturmiljø langs Mistra – Grøna – Femundselva (D).....	35

4.4.1.	Overordnet kulturmiljø	35
4.4.2.	Lokale kulturmiljøer langs Mistra – Grøna - Femundselva	36
4.4.3.	Vurdering av verneverdi.....	36
4.5.	Kulturmiljø i Fuggdalen (E).....	37
4.5.1.	Vurdering av verneverdi.....	37
5.	Vurdering av sårbarhet	38
5.1.	Jordbruk.....	38
5.2.	Skogbruk.....	38
5.3.	Samferdsel	38
5.4.	Turisme, reiseliv og fritidsbebyggelse.....	39
6.	Kilder	40

1. Innledning

1.1. Bakgrunn og formål

Fylkesmannen i Hedmark forbereder et verneforslag for Sølénområdet i Rendalen kommune. Forslag om vern av nasjonalparker og andre verneområder etter naturvernloven omfattes i visse tilfeller av forskrift om konsekvensutredninger. Dette gjelder dersom verneområdet er større enn 500 km², eller dersom verneområdet er større enn 250 km² og vernet fører til vesentlige endringer for dagens bruk for primærnæringene eller reiseliv i lokalsamfunnet. Planleggingsområdet omfatter et totalareal på 550 km².

Utredningsprogrammet ble fastsatt av Direktoratet for naturforvaltning 25. oktober 2005. Et av deltemaene i dette er natur- og kulturmiljø. Programmet setter følgende krav til utredningen av dette temaet:

"Det er knyttet store landskapsmessige og naturfaglige verneverdier til Sølénområdet. Området har også relativt mange kulturspor, herunder verdifulle kulturminner og innslag av verdifulle kulturlandskap. Det foreligger fagrapporter på temaene botanikk/skog, virveldyr og landskap (herunder geologiske forhold). Disse rapportene anses som tilstrekkelig for å gi en god beskrivelse av landskap og naturfaglige forhold i utredningsområdet.

Utredningen skal beskrive landskapsmessige og naturfaglige verdier og kulturminner/kulturmiljøer i området og belyse konsekvenser av 0-alternativet og vernealternativene på de beskrevne verdiene.

Fremgangsmåte: Ekstern utreder. Det skal gjøres en sammenstilling av tilgjengelig kunnskap om kulturminner/-miljøer i området. Vurderingene baseres for øvrig på utarbeidede fagrapporter om botanikk/skog, virveldyr og landskap og andre tilgjengelige fagrapporter."

Asplan Viak er engasjert til å utarbeide selve KU'en, samt utarbeide en delrapport om kulturminner og kulturmiljøer. Denne er utarbeidet av siv. ark MNAL Harald Tallaksen vinteren 2006.

1.2. Alternativene

Det er tre alternative avgrensninger for et landskapsvernområde. Det største alternativet inkluderer det eksisterende naturreservatet. I utredningen er det lagt til grunn at ett av alternativene, det mellomste av dem mht areal, kan kombineres med utvidelse av eksisterende naturreservat i Fuggdalen. I realiteten kan reservatutvidelsen også kombineres med det minste landskapsvernområdet. For alle landskapsvernområdealternativene er det foreslått likelydende verneregler (verneforskrift), som er lagt til grunn for konsekvensvurderingen. Sammenlikningsgrunnlaget (0-alternativet) er en framføring av gjeldende kommunale planer og kommunal praksis for forvaltning av utmarksområder.

Alternativene er:

1. 0-alternativet er et sammenlikningsgrunnlag. 0-alternativet beskrives som en påregnelig utvikling innenfor hvert av alternativene.
2. Alternativ 2, stort LVO, avgrenset i vest over Kvernnesvola-Fuggsjøvola, dvs hele planleggingsområdet.
3. Alternativ 3, lite LVO, "kjerneområdet" rundt Sølen.
4. Alternativ 4, stort LVO, avgrenset i vest mot Steinfjellet og eksisterende NR i Fuggdalen, med evt utvidet naturreservat i Fuggdalen.

Forslaget til verneforskrift (bestemmelser) er vedlagt. Bestemmelsene redegjør for formålet, som er å ta vare på et særpreg og vakkert natur- og kulturlandskap, spesielt det karakteristiske Sølenmassivet med omkringliggende landskapsrom, med landskapsformer, geologiske forekomster og det biologiske mangfoldet. Allmenheten skal ha anledning til naturopplevelse gjennom utøving av tradisjonelt og enkelt friluftsliv med liten grad av teknisk tilrettelegging. Bestemmelsene innebærer, med visse unntak, forbud mot nye tekniske inngrep (veibygging, oppføring og ombygging av bygninger eller anlegg, oppføring av andre varige eller midlertidige innretninger osv). Det skal være adgang til å vedlikeholde eksisterende anlegg.

1.3. Avgrensning av undersøkelsesområdet, områdets influens

Det området hvor det antas at kulturminner og kulturhistoriske verdier kan påvirkes av verneforslaget, er definert som influensområdet i denne utredningen. Influensområdet påvirkes bl.a. av tiltakets lokalisering og utforming, visuelle sammenhenger, vegetasjon og landskap. Grensen for verneområdet i alle alternativene ligger rett syd for kulturmiljøet på Fiskevollen. I sør følger grensen for alt. 2 og 4 Femundselta, Grøna og Mistra (med unntak av området ved Gravåsen). Det ligger kulturmiljøer i form av bla. fløtningsinnretninger og setermiljøer på begge sider av disse vassdragene. For å kunne se helheten i den kulturhistoriske utviklingen og i bevarte kulturmiljøer er disse områdene omtalt.

1.4. Metode

Kartleggingen av kulturmiljø og kulturminner er basert på opplysninger om området gitt av lokale informanter, tidligere registreringer (byggningsregisteret SEFRAK og kulturminneregisteret Askeladden) og ulike skriftlige kilder (se egen kildehenvisning), samt innspill fra Sametinget (brev datert 22.03.06). Det er ikke foretatt befaringer i felten.

Analysen er utført iht. metodikk for vurdering av ikke prissatte konsekvenser beskrevet i Vegvesenets Håndbok 140, samt etter retningslinjer i Riksantikvarens rapport nr 31-2003 "Kulturminne og kulturmiljø i konsekvensutgreiingar".

1.5. Definisjon: Kulturminner og kulturmiljø

Begrepe kulturminner og kulturmiljøer er definert i kulturminneloven: *"Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljø menes områder hvor ett eller flere kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng."*

I forvaltningen skilles det mellom automatisk fredede kulturminner (også kalt fornminner) og etterreformatoriske kulturminner. Fornminner er kulturminner eldre enn 1537 (reformasjonen) med unntak av stående bygninger og mynter (1650) og samiske kulturminner og kulturminner i vann og vassdrag (eldre enn 100 år). Den automatiske fredningen gjelder selve kulturminnet og en sikringszone på minst fem meter rundt det. Etterreformatoriske kulturminner kan fredes etter vedtak.

Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng. En samlet vurdering av et områdes kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng. En samlet vurdering av et områdes kulturhistorie, kulturminner og tidsdybde vil danne grunnlag for avgrensning av kulturmiljøer. Størrelsen på kulturmiljøer kan variere, slik at de kan bestå av mindre felt med fornminner (for eksempel ett fangstanlegg), mens andre igjen kan bestå av hele landskapsrom (for eksempel Sølen med Fiskevollen i nord og fiskeplasser og koier i sør).

1.6. Vurderinger av verdi

Kulturminneloven gir en bred definisjon av hva som er kulturminner og kulturmiljø. Dette betyr at ikke alle kulturminner eller kulturmiljøer kan eller skal vernes. I forvaltningen av kulturminnene legges det vekt på at mangfoldet av kulturmiljø og kulturminner skal taes vare på, og at et representativt utvalg skal prioriteres for vern. Kulturhistoriske sammenhenger skal vektlegges framfor enkeltobjekter. Særlig er dette viktig i et utmarksområde med stor tidsdybde som Sølenområdet, der det enkelte kulturminnet må sees i en større funksjonell og landskapsmessig sammenheng.

Begrunnelsen for å verne kulturminner og kulturmiljø er at de har verdi som kilde til **kunnskap**, som grunnlag for **opplevelse** og som **bruksressurs**.

Kilde til kunnskap: Ved vurdering av et kulturminnes kunnskapsverdi skal representativitet, sammenheng/miljø, autenticitet og fysisk tilstand vurderes.

Grunnlag for opplevelse: Mennesker opplever kulturminner og kulturmiljø på hver sin måte. Opplevelsen henger bl.a. sammen med kunnskap, holdninger, tilknytning til stedet, og hvilken sosial eller etnisk gruppe en tilhører. Kulturminnene er med på å vise kontinuitet og endring i det fysiske miljøet og gir stedet karakter.

Bruksressurs: Svært mange kulturminner og kulturmiljøer er i daglig bruk og har slik sett verdi som bruksressurs i seg selv. I forbindelse med friluftsliv og turisme inngår kulturminnene som en del av opplevelsen og kan dermed også ha en pedagogisk verdi. Kulturminnene er med andre ord en indirekte bruksressurs som gir grunnlag for næringsutvikling.

De ulike kriteriene knyttet til vurdering av kunnskaps- og opplevelsesverdiene kan ofte overlappe hverandre. Hvilke kriterier det legges mest vekt på er derfor avhengig av de aktuelle kulturminnene eller kulturmiljøene. Kunnskapsverdiene tillegges vesentlig vekt ved vurdering av nasjonale interesser.

Etter en totalvurdering av det enkelte kulturminne/kulturmiljøet er verdien gitt etter en tredelt skala: *liten - middels - stor*. Verdivurderingen vil holdes på et generelt nivå.

Fornminner er automatisk fredet og har dermed per definisjon stor verdi. I praksis har imidlertid ikke alle fornminner like stor verdi. Det er mange faktorer som påvirker det enkelte kulturminnets verdi: Bevaringstilstand, beliggenhet i landskap og i forhold til andre fornminner, sjeldenhet osv.

Sølenmassivet sett fra Røvola på østsiden av Sølensjøen. Foto: Fylkesmannen i Hedmark v/Ragnar Ødegaard.

2. Naturlandskap og naturforhold

Planområdet omfatter en vesentlig del av det store fjellområdet som går under benevnelsen Rendalen Østfjell. Landskapsmessig er området svært variert med store vekslinger og kontraster over forholdsvis korte avstander. Mistras dalføre og Sølensjøen utgjør de sentrale landskapselementene i området. De nordligste delene i tilknytning til Misterfløyet er preget av rolige landskapsformer. Mistra renner gjennom et åpent fjellandskap preget av runde og forholdsvis lave fjellrygger. Dalføret blir trangere sørover, og i et parti fra Nysætra til områdene sør for søndre Mistsjøen er dalgangen omgitt av dominerende og ruvende fjellmassiver og fjelltopper som Sølen, Tannvola, Tisvola og Nupen. Særlig dominerende er Sølen med sine spisse topper, skar og botner. Fjellmassivet har tre markerte topper der den høyeste når 1755 m.o.h. som er planleggingsområdets høyeste punkt. Sølenmassivet er et av Hedmarks mest markante og særpregede fjellområder. Fra søndre Mistsjøen flater Mistras dalprofil seg ut og elva renner sørover i en vid, åpen dal med slake lisider. Etter hvert dreier Mistra i vestlig retning, dalføret blir trangere og elva skjærer seg ned i en trang og vill V-dal med canyonpreg. Her ligger planleggingsområdets laveste punkt, ca. 500 m.o.h.

De dominerende vassdragene i planleggingsområdet er Mistra, Fugga samt Sølensjøen som er den del av Femund-Trysilvassdraget. Sølensjøen er den klart største sjøen. Andre vannspeil av noe størrelse er nordre og søndre Ørsjøen, nordre og søndre Missjøen og Øvresjøen.

Området ligger sentralt i det store østnorske sparagmittområdet. Berggrunnen består hovedsakelig av kvartsrrike sandsteiner som er tungt nedbrytbare og som gir opphav til et surt og næringsfattig jordsmonn. Sør i området finnes innslag av berggrunnstyper med noe høyere

næringsinnhold. I Sølénområdet finnes en rekke velutviklede kvartærgeologiske formelementer som israndavsetninger, spylerenner, rogenmorener og skuringsstriper.

Området domineres av karrige vegetasjonstyper med liten floristisk variasjon. De høyeste partiene er preget av stein og blokkmark. Lavere i terrenget finnes store områder med lyse lavmatter dominert av gulskinn og kvitkrull. Fjellbjørkeskog og lav- og lyngrik furuskog utgjør skogarealene. Myrvegetasjonen er også generelt fattig.

3. Kulturhistorie

3.1. Eldre steinalder (ca 9000 år f.Kr. – ca. 3800 år f.Kr.)

Fjellområdet mellom Rendalen og Sølensjøen har i uminnelige tider vært utnyttet til matauk. I mer enn 10.000 år har jakt og fiske vært viktig. De første menneskene kom til området etter at isen fra siste istid hadde trukket seg tilbake, antakelig for mellom 10.000 og 11.000 år siden. De første som kom var veidefolk som fulgte villt innover landet. De jaktet på reinsdyrflokker som fulgte isen etter hvert som den trakk seg tilbake. Fjell- og skogsområdene i det indre Østlandsområdet var befolket av små grupper som i hovedsak hadde sine boplasser langs de store vassdragene. Sannsynligvis ble Sølénområdet utnyttet til mindre ekspedisjoner for å jakte og sanke av folk som hadde sine boplasser lengre sør.

Etter som tiden gikk ble områdene skogkledde. Nye dyrearter som elg, bever, bjørn, gaupe og ulv etablerte seg. I tillegg kom småvilt, fisk og fugl som en viktig matressurs for våre forfedre. I slutten av eldre steinalder, omkring 4000 år f.Kr var nok skogen ganske lik den vi har i dag, med unntak av grana som først kom omkring Kristi fødsel.

Det er ikke registrert automatisk fredete kulturminner fra denne perioden innenfor planområdet. Mest sannsynlig skyldes dette at området ikke har vært systematisk undersøkt. På Rødsmoen og i Gråfjellområdet i Åmot kommune, ca. 5 mil sør for Sølénområdet, er det i forbindelse med kulturminneprosjektet for Regionfelt Østlandet funnet mengder av lokaliteter og spor fra steinbrukende tid. Tidligere har det vært funnet store lokaliteter fra steinbrukende tid ved nordenden av Osensjøen og noen få boplasser langs Rena.

Mulige steder for funn av lokaliteter og spor fra steinbrukende tid i Sølénområdet vil være langs elver og bekker, tjern og vann, samt langs bredden av myrtjern.

3.2. Yngre steinalder (ca. 3800 – 1800 f.Kr.) og bronsealder (1800 – 500 f. Kr.)

Denne perioden er en brytningstid mellom fangst og jordbruk. Det er funnet pollenspor i Hedmark som kan tyde på beiteaktivitet i snaufjellet allerede fra yngre steinalder og bronsealder. Østerdalen, Rendalen, Trysil og Engerdal var imidlertid marginale områder for jordbruksdrift. Derfor kunne et fortsatt fangstliv være vel så gunstig. Funn av pilspisser, spyd og skaffurekøller (til beinknusing) langs Femunden, viser at det levde fangstfolk her gjennom yngre steinalder, bronsealder og sannsynligvis inn i eldre jernalder.

Fangstmetodene for rein og elg ble utviklet i denne perioden. Rendalen østfjell med Sølén har en næringsfattig berggrunn som bidrar til at store arealer i skog og fjell er dekket av et lyst teppe med lav, den ideelle vinterføden for reinsdyr. Området er også relativt nedbørsfattig med beskjedne snømengder. Dette har gjort området attraktivt som vinterbeite for store mengder villrein. Området ved Forelhogna nord for Tolga har en langt mer næringsrik berggrunn med

mye frodigere vegetasjon. Dette og naboområdet har vært vel egnet som reinenes sommerbeite. Dette har gitt en vekselvis sesongbruk som reinen har utnyttet langt tilbake i tid. Våre forfedre må ha lært seg reinens trekkmonster og utviklet etter hvert avanserte fangstanlegg i stor skala for å høste av denne viktige utmarksressursen.

I løpet av denne epoken, som strekker seg over hele 3500 år, begynner menneskene for første gang å holde husdyr og dyrke jorda i Norge. Kunnskap om dette kom fra Egypt, Midt-Østen og Sør-Europa og bredte seg langsomt nordover. Med jordbruket ble menneskene mer bofaste. De måtte passe på åkrene og husdyra sine. De første kornsortene var bygg og hvete, mens sau, geit, gris, ku, okse og hest var de første husdyra.

Forskjellige funn i Hedmark tyder på at det kan ha eksistert flere forskjellige folkegrupper og kulturformer samtidig i yngre steinalder og bronsealder. Folk tilknyttet en jordbrukskultur har bodd i Mjøsbygdene, Odalen og Solør. Lengre nord og nordøst i fylket, i de store skogene og fjellene, har fangstkulturene dominert. Samtidig ble beitemark ryddet og små åkrer etablert rundt om i dalførene.

Metallet bronse ble kjent i Norden rundt 1800 f.Kr. Det er funnet relativt få kulturspor i Norge av bronse, i Hedmark er det kun kjent noen og tyve gjenstander. Bronsen var et status- og luksusprodukt, importert fra utlandet. Folk fortsatte å bruke stein, tre, bein og gevir som redskapsmateriale. Gravskikken endret seg i form av gravrøyser som synlige minnesmerker i landskapet.

De registrerte fangstanleggene er foreløpig ikke datert eller eksakt kartfestet. Undersøkelser andre steder tyder på at flesteparten kan være fra vikingtid og tidlig middelalder og vil derfor bli nærmere omtalt under denne epoken.

3.3. Eldre jernalder (ca. 500 f. Kr. – 600 e.K.r.)

Det første landnåm i Rendalen kom mot slutten av denne perioden. De eldste boplassene kan karakteriseres som veidesentra. Kaldere klima økte behovet for fast bosetting og en kunne ikke nå så langt og vidt som tidligere. Buskapsen ble en stabiliserende faktor i husholdningen. Unge og gamle som ikke kunne bidra i veidinga, kunne bidra på annen måte på gården. Den første faste bosettingen har vært omkring nordenden av Storsjøen, på begge sider av Lomnessjøen og i Øvre Rendal omkring nordre delen av elva Rena. Fordi forholdene for jordbruk var marginale, var en avhengig av å ta i bruk utmarka som utgjorde en stor og viktig ressurs. Her sanket en vinterfôr som mose, lauv, kvister og greiner og slo graset på enger og myrslåtter. Dyra beitet i skogen.

Fiske i Rena, Storsjøen, Lomnessjøen, Sølensjøen og fjellvannene, sammen med jakt på elg og rein var også en viktig ressurs.

3.3.1. Kulturminner fra eldre jernalder

Det er ikke registrert funn av automatisk fredete kulturminner fra denne epoken innenfor planområdet. Ved nærmere kartlegging vil en bla. kunne finne graver. Disse finnes gjerne i områder hvor man fanger elg og rein i fangstgroper. Det er funnet en grav fra eldre jernalder ved Skjellåvollen nord for Lille Sølensjøen drøyt 10 km nord for planområdet. Under utgravningene ble det funnet en krumkniv av jern og biter av beinkam fra det første århundre f. Kr. Ved utløpet av elva Sølva i Lille Sølensjøen ligger det et lite gravfelt med funn fra både eldre og yngre jernalder.

Deler av fangstgropanleggene for rein som er registret i området kan også stamme fra denne perioden (se pkt. 3.2).

3.4. Yngre jernalder (ca. 600 e.Kr. – 1050 e.Kr.)

Utviklingen av jordbruket skjøt fart i yngre jernalder. I Rendalen er forholdene noe bedre for åkerbruk enn for de øvrige bygdene i Nord-Østerdalen. Dalen ligger lavere og lunere og har et jordsmonn som ikke er til hinder for åkerbruk. Jordbruket omfattet to driftsformer: Innmark og utmark. Innenfor utmarksbruket utviklet det seg to typer: utmarksbruk av jordbrukskarakter og utmarksbruk av annen karakter. I Sølénområdet ble det drevet begge typer utmarksbruk.

3.4.1. Utmarksbruk av jordbrukskarakter

Denne type utmarksbruk startet i midten av jernalderen og økte utover i middelalderen. Vekst i folketallet la et økt press på å utnytte utmarksressursene optimalt. For å spare på beitearealene hjemme ved gården til vår- og høstbeite, måtte store arealer i utmarka gjøres tilgjengelig for beite. Som en følge av dette utviklet seterbruket seg. Det er ikke gjort undersøkelser med tanke på å finne alderen på seteranleggene i Sølénområdet. Det er funnet en gravhaug i ytterkant av setervollen i Mistradalen. Den er ikke datert, men stammer trolig fra denne perioden. Om denne er knyttet til seterdrifta eller fangstanleggene i området er usikkert. Den største veksten i seterbruket kom først på 16 – 1700-tallet.

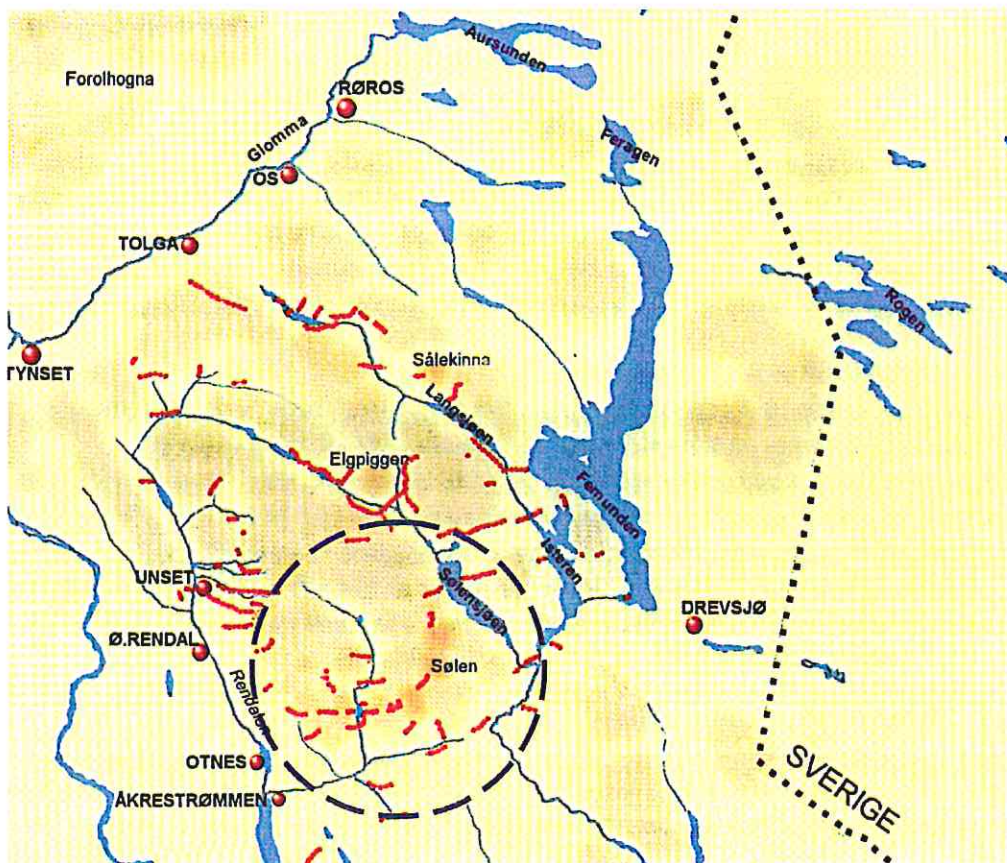
3.4.2. Utmarksbruk av annen karakter

Denne type utmarksbruk baserer seg på å høste og evt. foredle ressursene i utmarka. Den er ikke direkte koblet sammen med jordbruksaktiviteten med beiting og forsanking, men kommer som et tillegg til denne. Den omfatter bla. fangst, fiske, jernutvinning og tjærebrenning.

Ved Fiskevollen er det funnet en vikingetidsgrav som bla. inneholdt en nettfå, et redskap brukt i forbindelse med fiskegarn. Dette tyder på at det allerede i vikingtiden foregikk garnfiske i Sølensjøen.

De tidligere omtalte funnene av fangstanlegg i området tyder på en omfattende virksomhet langt utover eget behov for mat. Kartleggingen har vist store systemer på tvers av hele fjellområdet. På kartet (s.10) ser vi en sammenhengende rekke av fangstanlegg fra øst mot vest fra Sølensjøen via Sølennmassivet, Tisvola og Nupen til Steinfjellet. Daler og skar mellom disse fjellene ble stengt med lange rekker av ledegjerder og fangstgroper. Det er de store anleggene som dominerer og noen av dem inngår i enda større systemer. Dette tyder på en profesjonell massefangst koblet opp mot handelsvirksomhet. Fangsten foregikk sent på høsten og utover vinteren da reinsdyrflokkene søkte sørover mot vinterbeite.

Oversiktskart som viser at fangstanleggene innenfor planområdet (blå sirkel) inngår i et større system.. Kart: Per O. Mathiesen.

Økningen i antall graver i utmarka i yngre steinalder kan tolkes som et tegn på at fangstfolkene ble trukket sterkere inn i økonomien til "storsamfunnet" som ekspanderte i denne perioden. Pelsverk av bla. ekorn og kammer av horn og gevir har trolig blitt mer etterspurte varer. De tette kontaktene mellom jordbrukssamfunnet og fangstfolkene som oppstod fra 600-tallet og utover, kan ha ført til konkurranse om ressurser og områder.

Jernutvinning av myrmalm starter opp i slutten av eldre jernalder. Mot slutten av sein vikingetid går dette over fra husflidsproduksjon til eget bruk, til mer omfattende vareproduksjon for handel. Produksjonsprosessen kalles jernvinne etter den direkte metoden ved bruk av myrmalm der forurensningene har et lavere smeltepunkt enn jernet slik at en kan produsere smijern direkte. Dette var en lite kapitalkrevende produksjon og kunne drives av en husholdning. Med større etterspørsel kom behovet for mer omfattende virksomhet. Sannsynligvis var det spesialister i bondesamfunnet som drev anleggene.

Til jernproduksjonen trengtes store mengder trekull. Under undersøkelsene av Gråfjellområdet ble det funnet mer enn 1700 kullgroper. Kullgropene ligger i en sverm rundt selve jernframstillingsplassen (kullgroper er blant de vanligste kulturminnene i Hedmark). Det ble ikke funnet bosetting på jernframstillingsplassene i forbindelse med driften av anlegget. Disse sporene ble datert til slutten av 900-tallet og fram til slutten av 1200-tallet.

I tillegg til jernvinneanlegg fant en i Gråfjell også smier langs de gamle veifarene gjennom skogen, gjerne nær veikryss i utmarka. Langsmed veifarene lå det store kullgroper som forsynte smiene med kull.

3.4.3. Kulturminner fra yngre jernalder

Registreringer av fangstanlegg er utført de senere årene, bla. av Per O. Mathiesen fra Rendalen i samarbeid med NINA. Han har påvist en mengde kulturminner knyttet til slik fangstvirksomhet: rekker av fangstgroper, sperregjerder av stein, buestillinger, rester av steinmurte fangstkoier, kjøttlager, gravhauger, kokegroper og enkelte gjenstandsfunn. Alderen på disse er ikke kartlagt, men undersøkelser har vist at denne fangstmetoden har vært brukt fra yngre steinalder og bronsealder fram til seint på 1700-tallet, men med et høydepunkt omkring sein vikingtid og tidlig middelalder. Kartskissen med tegnforklaring viser omfanget av slike funn innenfor planområdet.

På østsiden av Kremmertjønna (rett ved veien inn til Fiskevollen) er det funnet et jernvinneanlegg. Det består av 2 slagghauger og 2 kollmilogroper. Begge har trolig også vært brukt som fangstgraver. Dateringen av anlegget tyder på år 970-1030 e. Kr. Veianlegget skjærer igjennom en av fangstgropene.

Retten nord for planområdet ved Sølmoen, nord for Sølensjøen, er det også funnet en jernvinne med mange kullgroper omkring. Det er derfor stor sannsynlighet for at det kan finnes flere slike anlegg i området.

3.5. Middelalder (1050 e.Kr. – 1536 e.Kr.)

"Pilegrimer paa Rendalsfjeldet" med Sølenskaret i bakgrunnen. Illustrasjon av Andreas Bloch gjengitt i Nordahl Rolfsens lesebok (1900 utg.)

3.5.1. Samferdsel

All ferdsel fra gårdene i dalen og opp til utmarksressursene på fjellet har tidlig satt spor etter seg i form av stier og tråkk. Våre forfedre fulgte sikkert til en viss grad eksisterende dyretråkk. De tørre og lett framkommelige partiene i landskapet ble foretrukket. Veistrukturen på tidlig 1800-tallet går trolig tilbake til forhistorisk tid. I tillegg til stier og senere veier kan en finne spor etter kavlebruer over myrene (tømmerstokker på tvers oppå myra) og andre bruer over bekker og elver. Det var både vinterveier og sommerveier. Vinterveiene gikk over frosne vann og myrkjøler. Vannveien langs vassdrag og over vann var også mye brukt.

Veien fra gården til utmarka ble kalt *heimrast*. Veien til setra og mellom setrene ble kalt *sætrgotu*. De større veiene som bandt bygdelag og landsdeler sammen ble kalt *tjodveier* eller *allfarveier*.

Retten etter kong Olav Haraldsønns død på Stiklestad i 1030, begynte pilgrimsvandringene til Nidaros. Nidaros var ikke hvilken som helst valfartssted, det var en av den katolske verdens 4 viktigste valfartssteder. Pilegrimene tok i bruk eksisterende veier. Gjennom Rendalen gikk det tre pilegrimsleder som samlet seg til en led videre nordover. En av disse kom østfra opp gjennom Dalarna i Sverige og krysset sannsynligvis Femundselta der den møter Sølva. Herfra gikk den gjennom Sølenskaret og Misterdalen og ned i Øvre Rendal ved Nordset. Det skal også ha gått en trasé på sørsiden av Sølva fra Femundsundet over Gravåsen og over et område ved Sølentjønnen som ble kalt *Bete* eller *Munkebete*. Navnet tyder på at pilegrimene fritt kunne slippe hestene sine på beite her. Herfra gikk den videre til Misterdalen der den møtte traseen gjennom Sølenskaret.

Sølenskaret sett fra Horndalen. Foto: Fylkesmannen i Hedmark v/Ragnar Ødegaard.

3.5.2. Stedsnavn og hellige steder

Sølenskaret må ha vært et viktig punkt for rendølene. Det er grunn til å tro at veien med hensikt ble lagt gjennom her og at dette er den eldste forbindelsen østover. Selve skaret ble det viktigste stedet og har derfor trolig også gitt navn til hele fjellrekka. Navnet kan komme av det gammelnorske ordet *sodull* som betyr sadel dvs. fjell med innsenking.

At Sølennmassivet sannsynligvis har vært tillagt overnaturlige egenskaper i en blanding av respekt og frykt, viser historien om hekseprosessen i Rendalen i 1670. Da ble 14 kvinner dratt til doms med påstander om at de på Valborgsnatta (1. mai) og Jonsoknatta (23. juni) hadde ridd på kyr og kalver og drukket mystisk drikke på "Blåkollen", den lokale varianten av "Blokksberg". Blåkollen er trolig Sølennfjellene. Feiringen av disse nettene var en urgammel tradisjon i hele landet. Kvinnene ble fengslet og barn som skal ha sett hendelsen ble torturert for å få fram sannheten. Dommen lød på at 3 av dem skulle pines og brennes på bålet og eiendommene tilfalle staten, dvs. futen og lensmannen som dømte dem... Saken vakte bestyrtelse og kvinnene ble sluppet fri i 1672.

Stedsnavn som *Soldaterveien* og *Svenskevadet* i Misterdalen vitner om ufredstider.

Langs veiene kan man finne *varp*. Dette er røyser av småstein eller hauger av kongler eller kvister gjerne i kombinasjon med store steiner. Her ofret folk til maktene i skog og fjell for å få en god ferd eller for å finne rett vei på steder der terrenget skifter karakter som for eksempel trange skar eller bratte kleiver eller i veikryss. Mange ligger langs seterveier ved steder med drikkevann, hvileplasser eller eiendomsgrenser. Et slikt varp finnes langs pilegrimsleden på sørsiden av Einvola. Dette varpet kalles *Dunkefurua*. Det var ikke en furu men et stort kvistvarp. De som skulle passere gjennom Sølenskaret søkte å blidgjøre den mektige fjellguddommen for å komme uskadd igjennom. En skal ikke lengre en et par generasjoner tilbake i tid før det var vanlig at folk tok av seg lua og sa "God dag Sølenn!" Et annet varp i form av en stor stein finnes langs seterveien mellom Lomnesmistra og Gjota ved Kjesaråsknappen.

3.5.3. *Jernvinneanlegg og tjæremiler*

Jernvinnevirksomheten omtalt i punkt 2.4.2 fortsatte ut til 1200-tallet. Jernproduksjonen ga, på samme måter som fisket, muligheter for å kjøpe eller bytte til seg korn. I tilknytning til jernvinneanlegg kan en også finne spor etter tjæremiler. Dette fordi kullbrenningen til jernvinnene etterlot store mengder stubber som kunne benyttes til tjæreproduksjon. Funn på Rødsmoen i Åmot kommune tyder på en liten og jevn produksjon gjennom middelalderen. Den tok seg opp i seinmiddelalderen på 1400-tallet og holdt seg høy i 2-300 år for deretter å avta igjen. Tjære ble brukt til behandling av båter, kirker og andre bygninger samt til impregnering av skinntøy, støvler, tauverk og garn.

3.5.4. *Kulturminner fra middelalder*

Den gamle *pilegrimsleden* gjennom Sølenskaret er fortsatt i bruk som ferdselssti. Den sørlige leden forbi Sandnupen og Gjota har grodd igjen. Det er grunn til å tro at en rekke av *stiene* i Sølennområdet har svært lange tradisjoner tilbake i tid. Ved Volltjønna på Steinfjellet er det bevart en *rodestein* langs stien. Det var grunneierne/bøndene langs veien som hadde ansvaret for veivedlikeholdet. Det ble derfor satt opp steiner som markerte skillet mellom hver parsell av veien som den enkelte bonde eller grunneier hadde ansvaret for.

Det er ikke kjent om noen av setervollene i Sølennområdet har røtter tilbake til denne perioden. Veslesætra og Misterdalsætra ligger langs pilegrimsleden og kan kanskje ha røtter så langt tilbake i tid.

Spor etter jordbruk fra jernalder og middelalder kan en finne helt opp til seterområdene hvis disse ikke ligger mer enn 600-700m over havet som er den øvre grensen for korndyrking her i landet. Setrene langs den sørlige grensen for planområdet (langs Femundselva, Grøna og Mistra) ligger i overkant av 600 m over havet.

3.6. Etterreformatorisk tid (1537 e. Kr. – vår tid)

Jordbruk og skogbruk var de viktigste elementene i den økonomiske tilpasningen i Rendalen. Åkerbruket dekket først og fremst eget forbruk og kunne være sårbart i forhold til frost og uår. Fedriften utviklet seg derfor til å bli den viktigste næringsveien. Jordsmonnet ga grunnlag for gode høyavlinger og utmarka i fjellet ga rike beitemuligheter.

3.6.1. Seterdrift

Seterdriften utviklet seg kraftig på 16- 1700-tallet. En årsak til dette kan bla. være økt husdyrproduksjon pga. salg av okser til bergverkene som kom på 1600-tallet. Den seterformen som ble praktisert i Rendalen og de øvrige dalførene på Østlandet var fullseterbruk. Dette innebar at seterfolket ble værende på setra hele sommeren. Innenfor fullseterbruket har det i tillegg til rene sommersettrer også eksistert vår- og høstsettrer. Dette går tilbake til den tida da gårdene var avhengig av å få mest mulig ut av beiteressursene, slik at krøttera slapp å bli sulteforet over lengre tider. Vår- og høstsetrene lå nærmere gården og i områder der gresset modnet tidligere enn på sommersetra. En og samme seter kunne fungere som både vår- og høstseter. Et eksempel på dette er setrene til Lomnes gårdene. Bergevollen og Lomnesmistra var vår- og høstseter, mens Veundåsen øst for Femundelva var sommerseter. Bergevollen lå nærmest gården. Da gården etter hvert ble delt opp i flere bruk, byttet de på å bruke Bergevollen og Lomnesmistra som vår- og høstseter annenhver gang. Avhengig av avstanden til gården ble setrene bygd med forskjellige husstørrelser og mengde av utstyr.

Storfeet stod på båsen på gården nede i dalen fra begynnelsen av oktober og fram til mai eller begynnelsen av juni. For å komme igjennom en lang vinter ble dyra "vedlikeholdsforet" eller "sulteforet" som noen også sa. Det viktigste var at de overlevde vinteren. I tillegg til høy utgjorde forsurrugater som reinlav, løv, halm og hestegjødsel en vesentlig del av vinterforet for storfe i Rendalen. Dette sulteforingsprinsippet holdt seg fram til 1870-årene. Dyra ble ført opp til fjellsetrene ved sankthanstider.

Dyra beitet i skogen rundt setra. Setervollene ble gjerne delt mellom flere gårder. Dette gjorde det mulig å dele på arbeidet med gjetinga og ga større trygghet for rovdyr. Det var kvinnene og unge jenter som stod for det viktige arbeidet med å stelle dyra, melke kyrne og foredle melka til holdbare produkter. Det var et omfattende samarbeid og sosialt fellesskap mellom budeiene.

Setervollen med bygninger på Veslsætra.. Foto: Fylkesmannen i Hedmark v/Ragnar Ødegaard.

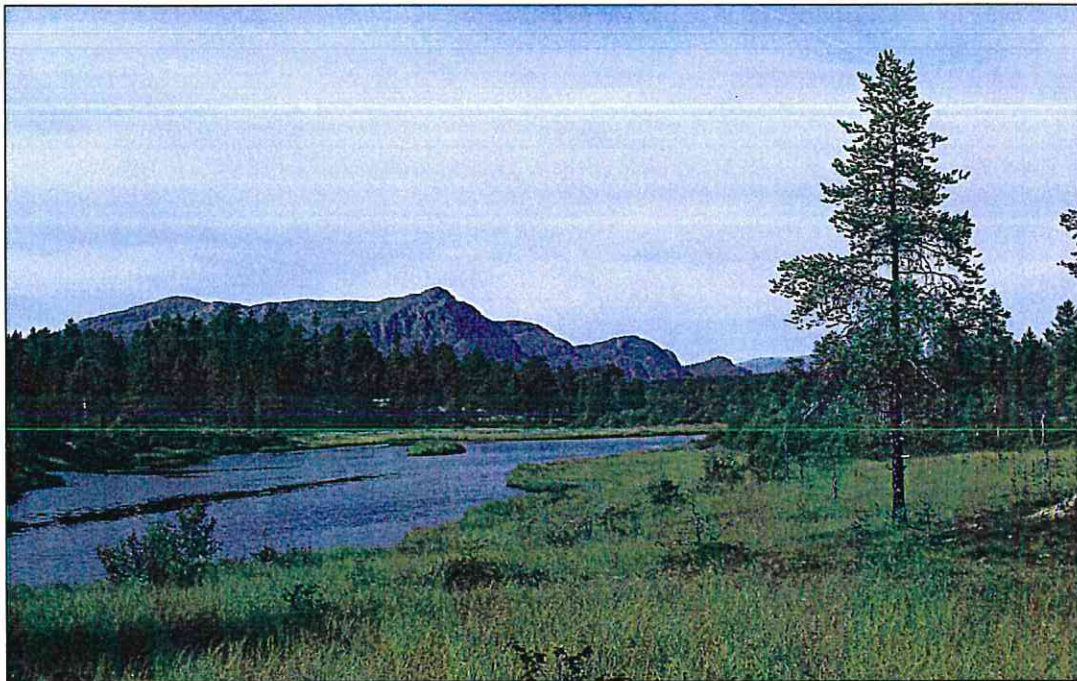

Fisket i Sølensjøen var en viktig del av gårdenes samlede ressursgrunnlag. Før skogbruket fikk større omfang, var røyefangstene fra sølesjøfisket den viktigste bytte- og salgsvaren for oppsitterne i Øvre Rendal hovedbygd. I 1904 ble det satt ut sik i sjøen. Man fryktet lenge at den skulle fordrive røya, men dette har ikke slått til. Høstfisket foregår i sørenden av sjøen. Her ble det bygget fire buer på vestsiden av sjøen som tilholdssted for fiskerne under høstfisket (Skjærbua, Veslebua, Ronningsbua og Nybua).

På grunn av avstanden til bygda måtte man oppføre bygninger for oppbevaring av båt og utstyr og buer for overnatting mens fisket pågikk. Det enkleste stedet å komme fram til sjøen er nord for Veslesølen. Rundt en lun vik i den nordvestre enden av sjøen vokste Fiskevollen opp, et av de få innenlands fiskeværerne i Norge. Det er registrert (Sefrak) i alt 39 bygninger oppført før år 1900 på Fiskevollen. Dette omfatter tre forskjellige bygningstyper: *naust* for båter, *kjell* for lagring av fiskeredskaper og *buer* for overnatting. I de senere årene har dette miljøet blitt fortettet med mer hyttepreget bebyggelse.

Før skogbruket fikk et større omfang, var røyefangstene fra sølensjøfisket den viktigste bytte- og salgsvaren for oppsitterne i Øvre Rendal hovedbygd. Den relative verdien av fisket ble redusert som en følge av økt satsing i skogbruket og en omlegging til et markedsorientert jordbruk. I dag er dette fisket ikke av avgjørende økonomisk betydning for gårdene, likevel representerer det fortsatt en ikke uvesentlig ekstraintekt.

3.6.3. Skogbruk og tømmerfløting

Elva Mistra ble benyttet til fløting helt fram til 1970. Bildet er tatt rett ved Nydammen med Nupen i bakgrunnen. Foto: Fylkesmannen i Hedmark v/Ragnar Ødegaard.

I etterreformatorisk tid er det *skogsdriften* som ved siden av jordbruket har vært den viktigste næringsveien i Øvre Rendal. Rendalen har alltid hatt et betydelig skogareal. Fram til slutten av 1600-tallet var det lite utnyttelse av skogen, bortsett fra til brensel og hustømmer, og tidligere sannsynligvis også til kullproduksjon for jernvinnene. Fra begynnelsen av 1700-tallet var interessen for skogbruket stigende. Dette resulterte i flere rettssaker angående skogrettigheter.

Den mest omfattende startet i 1750-årene og endte i 1798. Da forærte den dansk-norske kongen bøndene i Øvre Rendalen en allmenning som fikk navnet Fredriks gave.

Bergverksdriften fra 1600-tallet i tilknytning til kobberverket på Røros, gjorde kraftige innhogg i skogene i Nord-Østerdalen. I Rendalen var hogsten til bergverkene av mindre betydning. Mens skogen andre steder ble uthogd utover på 1800-tallet, var det Rendalen som hadde den mest verdifulle skogen i distriktet omkring år 1900.

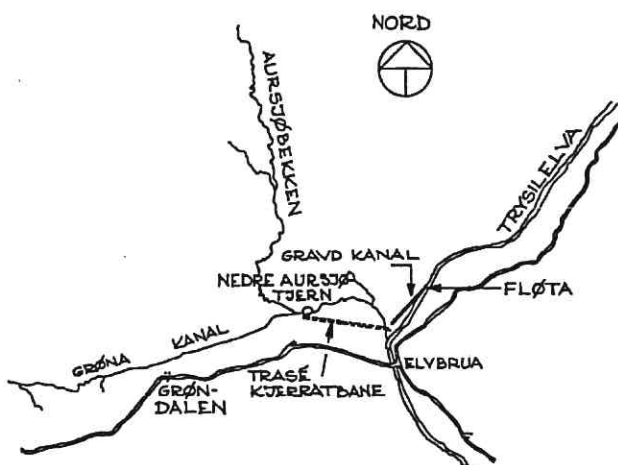
Kraftig prisstigning på tømmer fra 1850-årene og utover førte til et kraftig oppsving i skogdriften i Rendalen fra midten av 1800-tallet. Prisstigningen fortsatte fram til 1914 da krigen førte til en voldsom økning i tømmerprisene. Resultatet ble at skogene ble til dels kraftig uthugget.

Arbeidet i skogen startet i september. På fjellet var arbeidet med hogging og lunning for det meste ferdig før jul. Tømmerkjøringen tok til etter jul og varte så lenge det var snø. Tømmeret ble levert "rett på elva". Skogsarbeidet var hardt men ettertraktet. Det var god lønn basert på akkord, og et fritt arbeidsforhold. Motorsagen revolusjonerte arbeidet fra siste halvdel av 1950-tallet. I følge gamle kilder kunne avvirkingen i enkelte toppår ligge på 25-30.000 m³.

Som husrom under tømmerhogsten ble det satt opp en rekke *koier*. Den eldste typen var de laftede ljørkoiene som hadde et ildsted midt på gulvet samt en ljøre i taket. Senere overtok ovnskoia med jernovn. Denne kunne også være laftet, men etter hvert overtok panelt reisverk. Utover 1900-tallet ble det produsert ferdige lemmekoier som var raske å sette opp. Midt på 1900-tallet kom patentkoia. Mest kjent er Moelvens hjulkoier som senere ble brukt som varmestuer. Med traktoren kom skogsbilveiene og behovet for skogskoier forsvant. De koiene som er bevart er gått over til jaktbruk.

Innenfor planområdet ble det drevet *tømmerfløting* både i Mistravassdraget, Sølnavassdraget og Femundvassdraget. Mistravassdraget med sidelever renner midt i gjennom planområdet. Den var fløtbar i ca. 40 km lengde, fra Skardsbekken i Mistradalen og til utløpet i Åkrestømmen. Totalt hadde den 7 dammer. Det ble også ført fram tømmer i sideelvene Vesle Mistra, Grøna, Nordre Renåen, Fugga og Horna.

Sølnavassdraget renner gjennom Sølensjøen og ut i Femundselva som går over i Trysilelva og videre inn i Sverige under navnet Klaraälva. Av den grunn var det hovedsakelig svenske oppkjøpere som ble arvtakere av virket fra dette området. Tidlig på 1800-tallet var det vanskelig for Rendølene å finne kjøpere til tømmeret fra Sølendalen. Skogen ble i 1812 leid ut til firmaet Westye Egeberg & co i Christiania. Leieforholdet varte bare i 10 år. Tømmeret ble en periode kjørt med hest på vinterføre fra Fløta i Femundselva og opp til Grøna der det kunne fløtes gjennom Mistra, Rena og til Glomma.

Kartskisse som viser hvor det er sannsynlig at kjerrattraséen ville ha gått (stiplet linje) og kanalen fra 1904-05 fra Aursjøen til Grøndalen. Kilde: Årbok for Norsk Skogbruksmuseum, nr. 12 1987-89.

I 1905 ble det gravd en 700m lang kanal fra Fløta parallelt med Femundselta og som endte i en dam. Her var det planer for å bygge en kjerrat som skulle trekke tømmeret opp til nedre Aursjøtjern. Fra Aursjøtjern ble det gravd kanal videre til elven Grøna i Grøndalen. Det ble fløtet i Grøndalskanalen hvert år til fløtingen tok slutt ca. 1960. Kjerraten ble aldri bygget og dermed ble heller ikke den første kanalen fra Fløta tatt i bruk.

Tømmerfløtingen i Sølndalen tok slutt omkring 1960. Siste fløting i Mistravassdraget var i 1970 og i 1990 i Trysilvassdraget. Transport med traktor og lastebil overtok for hest og fløting. Et resultat av dette var en omfattende utbygging av skogsbilveier.

3.6.4. Jakt og annen bruk av utmarka

Fra 1860-årene ble reinsdyrjakt drevet i et så stort omfang at villreinstammen i Sølentraktene så godt som ble utryddet. I 1921 stiftet grunneierne Reinselskapet. De fikk tak i reinsdyr og fikk bygd opp en ny stamme som i dag teller ca. 2000 dyr. Rendalsreinen er en form for villrein som "gjetes" slik at den ikke forlater området. Den samles ikke inn, merkes eller slaktes som tamrein, men det drives tradisjonell jakt på den.

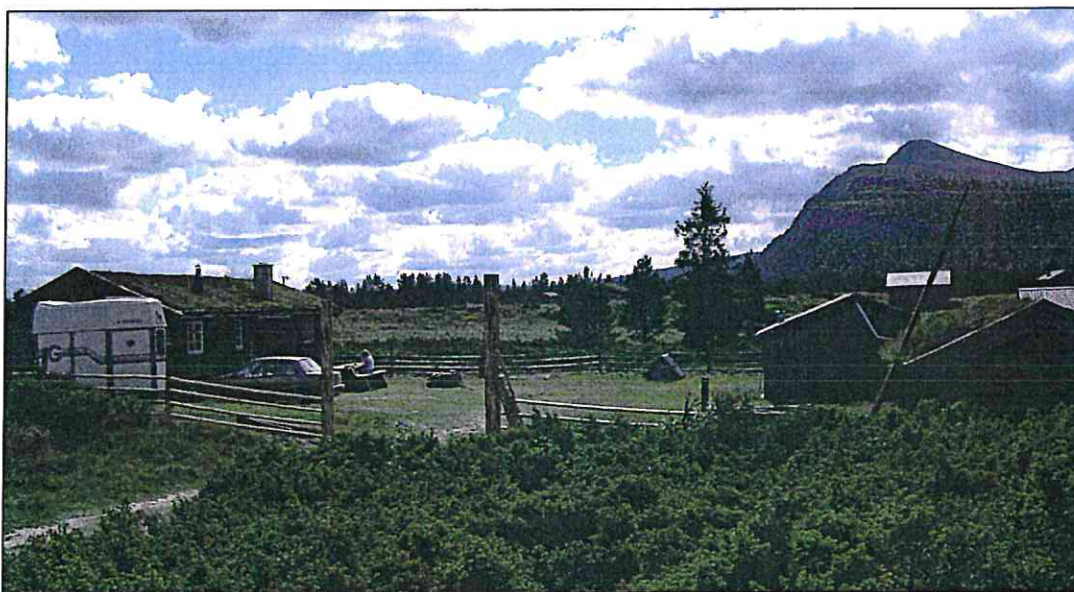
I tillegg til jakt, fiske, jordbruk og skogbruk var det få andre sysselsettingsmuligheter i Øvre Rendal. I Rendalen finnes store mengder reinlav av svært høy kvalitet. Opprinnelig ble reinlaven sanket som tilleggsfor til dyra. Fra mellomkrigsårene ble det høstet mose for videre salg til oppkjøpere i Oslo og andre steder for bruk som pynt i dekorasjoner og kranser. I 1979 ble Rendalen Kranserbinderi etablert. Senere overtok Norske Moseprodukter AS. Fra 1984 ble mosen farget og solgt på det internasjonale markedet. Bedriften sysselsetter i dag 70-80 sesongarbeidere og har 8 faste ansatte.

Bruk av Sølområdet til friluftsliv kom på slutten av 1800-tallet og utover 1900-tallet. I vår tid innebærer dette aktiviteter som bla. jakt, fiske, hesteridning, kanopadling og fotturer. Tidligere hadde Den norske Turistforening merkede løyper gjennom Sølenskarret og Misterdalen. En rekke setrer, buer og hytter leies ut i forbindelse med slike fritidsaktiviteter. På Mefurua ved Sølensjøen drives det organisert overnatting og servering.

Enkelte bedrifter tilbyr naturbaserte reiselivsprodukter som bla. guidet jakt, guidede fisketurer og organiserte rideturer med overnattingstilbud innover fjellområdet.

Fra 1960-tallet skjøt hyttebyggingen i Sølénområdet fart. Innenfor planområdet er det bygd hytter omkring flere av de gamle seterområdene. Særlig Veslesætra, Horndalen, Nysætra og Misterdalen har mange hytter i tillegg til de gamle seterbygningene. I Grøndalen, Holla og Nøkkelkjølen er det oppført til sammen ca. 750 hytter (rett utenfor planområdet).

Misterdalen seter i bruk til fritidsaktiviteter. Foto: Fylkesmannen i Hedmark v/Ragnar Ødegaard.

3.6.5. Kulturminner fra etterreformatorisk tid

Vest for Steinfjellet ligger Steinfjellvollen. Her har det ligget en seter. Det er bevart 7 tufter etter seterbygningene. Alderen er ukjent, trolig fra 1600 eller tidlig 1700-tallet. Når den gikk ut av bruk er heller ikke kjent.

En rekke setervoller med bebyggelse er bevart innenfor planområdet. Det er gjennomført Sefrak-registrering (Sekretariatet for registrering av kulturminner) på de fleste områdene (se eget vedlegg for nærmere oversikt). Registreringen omfatter alle bygninger bygd før år 1900. 6 setrer mangler registreringer.

navn:	gårder med bruksrettigheter til setrene*:	antall Sefrak-registrerte bygninger:
Veslesætra	Hangård Lilleleet søndre, Lilleenget	ingen registrerte objekter
Skånborket	Bolstad søndre, Bursledet, Myrberget, Mømb Nystu	13 stk.
Horndalen	Bergseth, Nordseth Nygården, Nordseth Haugen, Sletten	12 stk.
Nysetra	Gjermundstua,	ingen registrerte objekter
Stollsetra	?	ingen registrerte objekter
Misterdalen	Bjørnstadmoen, Hangård Gml.stu, Hangård Lilleleet nordre, Mømb Søstu,	14 stk.

Berge har
ingen side

Fuggvollen	llevold nordre	4 stk.
Mistsjøhaugen	?	ingen registrerte objekter
Lomnesmistrersætra	Berge, Lomnes Søndre	ingen registrerte objekter
Viksætra	Viken	ingen registrerte objekter
Balstadmistrersætra ***	Brattbakken, Brenna,	8 stk
Jota	Harset nordre, Lomnesveen	8 stk.
Grøndalen**	Bortstu Hornset, Prestgård,	6 stk.
Holla**	Kvernes nordre,	9 stk.
Bergevollen ** (Lomnessætra)	Lomnes nordre, Lomnes Nordtsu, Lomnes Søndre, Lomnes Øvre, Lomnesveen	8 stk.
Åkerådalen **	Berger Løkken,	4 stk.

* Kilde: Norske Gardsbruk bind 12

** Setrene Åkerådalen, Holla, Grøndalen og Bergevollen har bygningsmassen helt eller delvis utenfor planleggingsområdet, men har beiterettigheter innenfor.

*** Balstadmistrersætra ligger rett utenfor planområdet.

Hedmark fylkeskommune registrerte i 1991 fløtningsinnretninger i fylket. Følgende kulturminner ble registrert:

vassdrag:	kulturminne:	merknad:
Mistra	Gammeldammen	kun få spor bevart
Mistra	Nydammen m/fløterbu	bygd 1902
Grøna/Trysilelva	Nedre Aursjødammen med kanal til Grøna	bygd 1905, planene om kjerrat ble ikke fullført
Grøna til Mistra	Grøndammen	tømmerkistedam
Renåa til Mistra	Fallbekkdammen	
Storbekken til Mistra	Storbekkdammen og gravd kanal fra Storbekkdammen til Fugga	et mislykket prosjekt, fløtingen varte bare i ett år

I tillegg til disse tidligere registrerte fløtningsminnene finnes det rester av en steinskjerm ved utløpet av Midthåen (sørenden av Sølensjøen). Nedenfor Slåthåen i elva Sølva finnes det også rester av en gammel tømmerkistedam. Denne ligger vest for dagens elveleie pga. tidligere gravearbeider. Skånsjøen ved Sånborket ble demmet opp på slutten av 1970-tallet for å anlegge et attraktivt fiskevann.

I tilknytning til Sølensjøfisket er innenlandsfiskeværet Fiskevollen bevart med i alt 39 Sefrak-registrerte bygninger. Planområdet omfatter det meste av Sølensjøen, med unntak av nordre del der Fiskevollen ligger. Fiskevollen omtales i denne sammenheng fordi den kulturhistorisk er en viktig brikke i å forstå sjøens næringsmessige betydning. Sør i sjøen er det bevart fire buer på vestsiden som blir benyttet i forbindelse med høstfisket etter røye på grunnene utenfor.

Det er ikke foretatt noen registrering av gamle buer og koier oppført for skogsarbeidere, jegere eller fiskere. Basert på opplysninger fra fylkesmannen i Hedmark og fra Per O. Mathiesen finnes følgende buer innenfor planområdet. Alder er ukjent:

antall:	funksjon:	navn:	lokalisering:
4-5	fiskebuer		Øvresjøen
4	fiskebuer	Rødbuhytta, Sølennroa, Hølet, Rødsand	østsiden av Sølensjøen
5	fiskebuer/hytter	Skjerbua, Veslebua, Nybua, Håbua, ?	vestsiden av Sølensjøen
1	naust		nordre Ørsjøen

1	fiske/jaktbu	Ørsjøbua	søre Ørsjøen
1	skogskoie	Kløftbua	nordre Ørsjøen
1	fjellvandring (åpen bu)	Sandbu	Sandtjøenna
1	skogskoie		ved veien mot Gravåsen
1	?	Skarsbua	øst for Harahøgda
1	ljørbu		mellom Tisvola og Mistra
1	skogskoie	Mobua	øst for søndre Mistsjøen
2	fløtingsbu	Nydammen	Mistra
1	jaktbu	Marshytta	nord for Horndalen, til forfalls
1	skogskoie?		nord for Fuggsjøen
1	skogskoie? (åpen bu)		v/Fjordungsbekken i Fuggdalen
1	fiskebu		søndre Mistjøen
1	? (åpen bu)		v/Grønholmen
1	fiskebu	Volltjønnsbua	v/Volltjøenna

3.7. Samiske kulturminner

I forbindelse med arbeidet med denne kulturminnerapporten ble Sametinget forespurt om de kjente til samiske kulturminner innenfor planområdet. Sametingets svarbrev datert 22.03.06 gjengis i sin helhet her:

"Samene og deres forfedre har hatt tilhold i Skandinavia i uminnelig tid. Store deler av det som i dag oppfattes som tilnærmet uberørt natur og villmarkspregede områder i Norge er stort sett samiske kulturlandskap. Men sporene etter den samiske bruken av ett område er vanskelig å finne ute i naturen, da man har vært svært forsiktige i sin utnyttelse av naturressursene og landskapet. Mye har helt sikkert grodd til og forsvunnet allerede, og derfor er de samiske kulturminnene særlig utsatt for ødeleggelse. Registreringene er også mangelfulle, og i store områder er det ikke gjort noen befaringer for å dokumentere samiske kulturminner.

Innenfor området som dekker forslag til grenser for Sølen verneområde har Sametinget ingen registrerte kulturminner. Dette skyldes at det ikke er foretatt befaringer og registreringer. Vi mener imidlertid at det er stor sannsynlighet for funn.

3.7.1. Samisk kulturminnevern

Alle samiske kulturminner eldre enn 100 år er automatisk fredet, jf. KLM § 4, 2. ledd. Det innebærer at de er gitt nasjonal verdi gjennom kulturminneloven. Hovedmålsettingen innenfor samisk kulturminnevern i Saemiedigkie/Sametinget er: *"å verne samiske kulturminner og kulturmiljøer for fremtidige generasjoner på en måte som bidrar til å styrke og videreføre samisk kultur og identitet."*

"Samiske kulturminner er et viktig dokumentasjonsmateriale for samisk historie og forhistorie. Kulturminnene kan vise til en samisk forståelse av landskap og natur, og også landskapet og naturens betydning for økonomiske, sosiale og religiøse forhold." (Samisk kulturminneplan 1998-2001). Dette perspektivet mener vi er viktig å ivareta i forbindelse med planlegging av arealbruken. Jfr. også St. meld nr 58, s.145: *"Vern og forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer handler om å ta vare på en ressurs som ikke er fornybar, og utgjør en viktig del av en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Kulturarven som en del av det samlede miljøbegrepet og som dimensjon ved bærekraftbegrepet er med på å sette mennesket, livskvalitet og kunnskap i sentrum for miljøvernarbeidet"*.

Samiske kulturminner omfatter også samiske bygninger og Saemiedigkie/Sametinget har det formelle ansvaret for disse. Tiltak som berører SEFRAK-registrerte bygninger eller andre bygninger eldre enn 100 år hvor man har informasjon om eller en rimelig grunn til å anta at bygningen har vært bebodd eller bygd av samer skal sendes Sametinget til høring.

3.7.2. Potensialet for samiske kulturminner i Sølven verneforslagsområdet

Vi har i vår database ingen registrerte kulturminner i ovennevnte område, men regner det for sannsynlig at det finnes slike innenfor området som omfattes av forslaget.

Samiske kulturminner som er registrert i de tradisjonelle sørligste samiske områder er i hovedsak spor etter boplasser med gåetie-sijjeh (gammetufter), aernieh (ildsted, rester etter teltboplasser), boernh (oppbevaringssted) og måara-krogkh (beingjemmer). I tillegg er det også bla. registrert gjedtieh (reingjerder/intensivt beitete arealer), levninger etter samisk gårdsbruk, ulike typer anlegg brukt ved jakt, fangst og fiske, hellige fjell og offerplasser, graver og gravplasser samt andre steder det knytter seg sagn eller tradisjoner til. Vi minner om at dette ikke er en uttømmende oppregning, da den samiske kulturen er svært variert og mangfoldig. Mange av kulturminnene er heller fortsatt ikke funnet og registrert av kulturminnevernet.

Vi gjør oppmerksom på at om registrering er blitt gjort, så gjenstår det å gjøre nøyaktigere teknisk-vitenskapelig dokumentasjon av disse. En kan i de fleste tilfeller allikevel ut fra noen hovedtrekk, med ganske sikker margin, fastslå kulturminnenes alder ved å knytte disse til sentrale tidsepoker i sørsamisk landskapshistorie nemlig i fangstsamfunn (fangstbasert reindrift), førkristen tid, reinnomadisme og ekstensiv reindrift (*Sverre Fjellheim, 1998, "Samiske kulturminner innen planområder for nasjonalpark"*).

Det sydligste reinbeitedistriktet i Norge i dag er Svahken sijte (Elgå reinbeitedistrikt) i Engerdal kommune i Hedmark. Betegnelsen sijte var tidligere betegnelsen både på en sørsamisk gruppe (felleskap) og det området som denne gruppa disponerte. Det finnes imidlertid flere skriftlige kilder fra 1600-tallet på samisk tilstedeværelse vest for Femunden. Blant annet skal Torkil Mortensen og hans sijte ha hatt gammer og stabbur ved Siksjøen i Os kommune. Broren Nils Mortensen hadde boplass i Savalen på vestsida av Glomma i Tynset kommune. Det er ikke gjort forsøk på å finne kulturminner i terrenget på grunnlag av disse kildene (*Sverre Fjellheim, 1999, "Samer i Rørostraktene"*). Funn av pilespisser fra ca 1000-1100 e.Kr. av såkalt samisk type i Hedmark, samt funnet av en samisk runebohmehammer fra omkring 1200 e.Kr. i Øvre Rendalen er også interessant i denne sammenheng. Det har med andre ord også i eldre tid bodd samer utenfor dagens reinbeitedistrikter.

Det er ikke gjort systematiske registreringer av samiske kulturminner i Rendalen kommune. Derfor har vi ikke tilstrekkelig grunnlagsmateriale for å kunne vurdere hvorvidt det finnes samiske kulturminner i verneforslagsområdet.

Sett i forhold til Sølven-området, er det i denne sammenheng aktuelt å nevne at det sommeren 2000 ble gjort en spesiell målrettet registrering av samiske kulturminner i deler av Gråfjell-området i Åmot kommune (Rapport fra NIKU for Arkeologiske registreringer 2000). Dette i forbindelse med etableringen av Regionfelt Østlandet. Man tok særlig sikte på å gjøre funn som kan knyttes til den samiske reinnomadismen med reinmelking. Det ble satt fokus på å først og fremst finne sommerboplasser i bjørkeskogsbeltet nær snaufjellet. Enkelte av setrene i området kunne også ha blitt anlagt på gamle melkeplasser. Man valgte derfor ut delområder ut fra disse kriteriene og det ble deretter foretatt befaringer i disse områdene. Der terreng og vegetasjon ble vurdert til å være særlig gunstig for funn av samiske kulturminner, gikk man mer grundig til

verks. Noen sikre funn ble imidlertid ikke gjort. Konklusjonen fra befaringsene ble derfor at det ikke er sannsynlig at det innen planområdet skulle finnes samiske kulturminner som kan knyttes til samisk reinnomadisme. Denne letestrategien er imidlertid lite gangbar sett i forhold til ennå eldre samiske kulturminner. Med bakgrunn i Åmotprosjektet kan man trekke paralleller til Sølen-området og de erfaringer og registreringer som ble gjort der. Kulturminner i Sølen-området kan derimot være spor etter et samisk fangstsamfunn, en eldre tidsepoke i sørsamisk tilpasning, der man drev med en fangstbasert reindrift. Disse kan være et enkeltliggende ildsted, et bogastille, både system med fangstgroper og enkeltliggende fangstgroper, og gravrøyser. I nevnte rapport konkluderes det med at en må imidlertid være oppmerksom på mulighetene for funn av samiske kulturminner i de videre undersøkelsene i årene fremover. Slike gravrøyser, som nevnt ovenfor, med beliggenhet i fangstmark langt i fra datidens kjente bondebygder går ofte under betegnelsen "fangstmarksgraver". Det kan være vanskelig å sette etnisk tilhørighet på visse typer av kulturminner. Flere forskere av i dag, hevder imidlertid at denne typen graver er samiske (bla. *Inger Zachrisson, 1997, Moten i Grånsland*). At samer har drevet med jakt og fangst er også vel kjent og dokumentert.

Sametinget vil fremholde at vern av områder beskytter også kulturminnene for inngrep, og ut fra kulturminnefaglige vurderinger ser vi positivt på planene for et vern i Sølen-området. Vi regner imidlertid at saken vil komme til Sametinget på høring og vi vil da få saken behandlet."

Verneforslag Sjølen

Kart: Kulturmiljøer/kulturminner

	Overordnet kulturmiljø		Buestilling
	Lokalt kulturmiljø		Jernvinnearlegg
	Forslag landskapsvern alt. 2		Kullgrop
	Forslag landskapsvern alt. 3		Grav
	Forslag landskapsvern alt. 4		Tidl. setervoll
	Eksist. verneområder		Setervoll
	Pilgrimsled		Fiskevær
	antatt trasé for pilgrimsled		Hytte/bu/koie
	Fletningsminner (kanal/dam)		Tidl. bu/koie
	Fangstgroprekke		Varp
			Rodestein

Dato: 17.04.06
 Kartet er levert av: Asplan Viak
 Datagrunnlag: © Statens kartverk
 Tilføttelsesnummer: MAD12002-R127454

Datum: Euref89 (WGS84)
 Kartprojeksjon: UTM Sone 32
 Målestokk: 1:110 000
 0 750 1500M

4. Kulturmiljøer og verneverdi

Med bakgrunn i den kulturhistoriske gjennomgangen og beskrivelsen av kjente kulturminner innenfor planområdet, har vi definert 4 *overordnede kulturmiljøer*. Med overordnede kulturmiljøer mener vi områder der kulturminnene inngår i en større sammenheng. Dette er særlig aktuelt i utmarksområder som dette planforslaget omfatter. Her ligger kulturminnene spredt og de inngår i kulturhistoriske sammenhenger og større strukturer. Fangstanleggene for villrein er et eksempel på slike store, sammenhengende strukturer som tar hele landskapet i bruk. Det samme gjelder setrene. De har en innbyrdes plassering bestemt av tilgangen på beiteressurser, og de er knyttet sammen langs gamle veifar.

Innenfor disse overordnede miljøene finnes det *lokale kulturmiljøer*. Dette er for eksempel et fangstanlegg som består av flere ulike kulturminner, eller en setervoll med kulturlandskap og bygningsmiljø.

Kulturmiljøer:

	overordnet k.miljø:	avgrensning:	lokale kulturmiljøer:	type:	
A	Misterdalen	Mistra med sideelvene Horna og Veslemistra. Fra veien inn til Fiskevollen i nord til Væråsen-Gravåsen i sør.	A1	ved Søløyhytta	fangstanlegg
			A2	ved Øversjøen	fangstanlegg
			A3	ved søre Mistsjøen	fangstanlegg
			A4	ved Nuptjøenna	fangstanlegg
			A5	Veslsætra	setervoll + fangstanlegg
			A6	Skånborket	setervoll
			A7	Horndalen	setervoll
			A8	Nysætra	setervoll
			A9	Misterdalen	setervoll
			A10	Lomnesmistresætra	setervoll
			A11	Gjota	setervoll
			A12	ved Sandnupen	fangstanlegg
			A13	ved Milskiftmyra	fangstanlegg og jernvinne
B	Sølenmassivet	Fra Veslesølen i nord til Ørsjøvola og Knappen i sør	B1	Sølenkaret	pilgrimsled og fangstanlegg
			B2	Vesleskaret	fangstanlegg
C	Sølensjøen	Hele sjøen med sidearealer opp til kote 700	C1	Fiskevollen	fiskevær
			C2	Åkerådalen	fangstanlegg og setervoll
			C3	Gravneset	fangstanlegg
			C4	Sølva	fangstanlegg og fløtningsminner
			C5	Stollsætra	tidl. setervoll
D	Mistra – Grøna - Femundsølva	Langs rv. 217 fra Misterlia til Sølva	D1	Fuggvollen	setervoll
			D2	Balstadmistresætra	setervoll
			D3	Holla og Gravåsen	setervoll, kullgroper og fangstanlegg
			D4	Nyklebekken, Grøndalen, Fløta	jernvinneanlegg/kullgoper, setervoll, og fløtningsminner
			D5	Kvannahølet	husmannsplass
			D6	Viksætra	setervoll
			D7	Femundsundet	fangstanlegg
E	Fuggdalen	Fra Fuggsjøen til Kverninghuuet inklusiv Bergevollen (Lomenessætra)	E1	Volltjøenna	fangstanlegg, setertufter, rodestein
			E2	Bergevollen	setervoll
			E3	Fuggsjømyrene	fangstanlegg

4.1. Kulturmiljø i Misterdalen (A)

4.1.1. Overordnet kulturmiljø

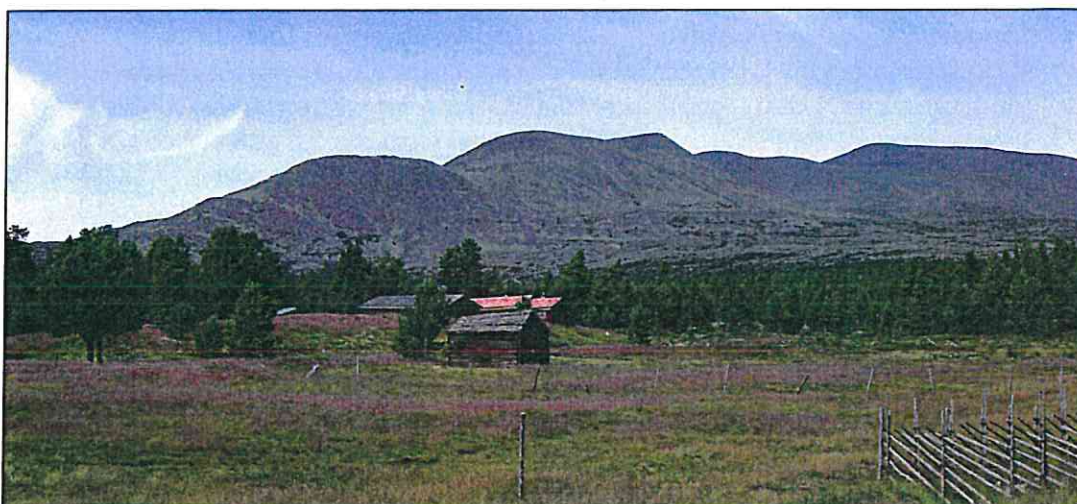
Søndre Mistsjøen i Misterdalen sett fra Veslenupen. Foto: Fylkesmannen i Hedmark v/Ragnar Ødegaard.

Det overordnede kulturmiljøet omfatter hele det skogkledde området langs øvre del av Mistra med sideelvene Horna og Veslemistra ned til Grønholmen. Området ligger mellom Sølenmassivet mot øst og Steinfjellet i vest. Kollene Einvola, Nupen og Tisvola stikker opp i landskapet, mens Tannvola og Kjelasfjellet ligger mellom setergrendene nord i området. Området ligger i hovedsak under tregrensen på ca. 800 m.

Dette er kjerneområdet for de utmarksbaserte virksomhetene som gårdene nede i dalen drev innenfor planområdet. Området er i liten grad systematisk undersøkt for et bredt spekter av kulturminner. Det er avdekket et omfattende system av *fangstanlegg for elg og villrein* som går tvers gjennom området. Hvert av disse anleggene består av ulike typer kulturminner. Vi har definert 4 områder med fangstanlegg som lokale kulturmiljøer (A1 – A4). Store skogs- og myrområder sammen med funn av *jernvinneanlegg og kullgroper* ved Milskiftmyra, gir et stort potensial for ytterligere funn av jernvinneanlegg og evt. tjæremiler i området.

Kulturmiljøet omfatter også 7 setermiljøer: *Veslsætra, Skånborket, Horndalen, Nysætra, Misterdalen, Lomnesmistersætra og Gjota*. Alle har bevart gamle seterbygninger og kulturlandskap knyttet til setervollene. Hvert av disse miljøene definerer vi som lokale kulturmiljøer (A5 - A11). Mellom setrene går det vei- og stisystemer. Deler av dette har røtter langt tilbake i tid. Pilgrimsleden fra øst gjennom Sverige på vei til Nidaros, går også på tvers gjennom kulturmiljøet fra Sølenskaret via Misterdalen og Veslsætra.

Gjota, en av setrene i Misterdalen. Foto: Fylkesmannen i Hedmark v/Ragnar Ødegaard.

Mistravassdraget med sideelver har vært et mye brukt fløtningsvassdrag. Nydammen fra 1902 med fløterbu vitner om det omfattende skogbruket og fløtingen som har vært i området.

Vernealternativ 3 omfatter den østre halvdel av kulturmiljøet (øst for Mistra).

4.1.2. Lokale kulturmiljøer i Misterdalen

nr:	lokalisering:	beskrivelse:	enkeltobjekter/merknad:	verneverdi*
A1	v/Sølenhytta	fangstanlegg på tvers av dalen mellom Mistra og Tannvola	fangstgroprekke	stor
A2	Misterdalen v/Øversjøen	fangstanlegg på tvers av dalen på hver side av vannet	fangstgroprekker i hovedsak for reinsdyr, buestilling på østsiden	stor
A3	v/søre Mistsjøen	større fangstanlegg på tvers av dalen mellom Tisvola og Nupen	todelt anlegg på hver side av søre Mistsjøen	stor
A4	Nuptjønna	fangstanlegg på tvers av dalen mellom Nupen og Steinfjellet	i overkant av 40 groper, steinmurte og gravde, i hovedsak for reinsdyr	stor
A5	Veslsætra	setervoll med bygningsmiljø og fangstanlegg ca. 780 m.o.h.	ingen Sefrak-registrerte objekter	middels/stor
A6	Skånborket	setervoll med bygningsmiljø ca. 800 m.o.h.	13 Sefrak-registrerte bygninger hvorav 4 seterhus, 4 fritidsbygg, 4 hus for dyr og 1 uthus/anneks	middels
A7	Horndalen	setervoll med bygningsmiljø ca. 800 m.o.h.	12 Sefrak-registrerte bygninger hvorav 2 seterhus, 2 fritidsbygg og 8 hus for dyr	middels
A8	Nysætra	setervoll med bygningsmiljø ca. 840 m.o.h.	ingen Sefrak-registrerte objekter	middels
A9	Misterdalen	setervoll med bygningsmiljø ca. 710 m.o.h.	14 Sefrak-registrerte bygninger hvorav 5 seterhus, 3 fritidsbygg, 6 hus for dyr	middels
A10	Lomnesmistresetra	setervoll med bygningsmiljø ca. 675 m.o.h.	ingen Sefrak-registrerte objekter	middels
A11	Gjota	liten setervoll med bygningsmiljø ca. 750 m.o.h.	8 Sefrak-registrerte bygninger hvorav 3 seterhus og 5 hus for dyr	middels
A12	v/Sandnupen	fangstanlegg ned mot Stormyra	fangstgroprekke med tuft av ljørbu med ildsted og et par stokker i enden av anlegget	stor
A13	v/Milskiftmyra	fangstanlegg og jernvinne rett ved veien	delvis ødelagt av veien	stor

* Verdivurderingen er gjort på et overordnet nivå uten inngående kjennskap til de enkelte områdene.

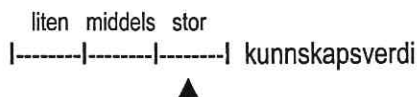

4.1.3. Vurdering av verneverdi

Misterdalen er lite kartlagt med hensyn til førreformatoriske kulturminner. Pågående undersøkelser har avdekket omfattende, førreformatorisk fangstanlegg for elg og villrein. Undersøkelser fra tilsvarende område i Gråfjell i Åmot kommune, har avdekket en mengde kulturminner knyttet til kullbrenning, jernutvinning og smiing. På Misterdalen seter er det registrert en gravrøys, trolig fra yngre jernalder. Nærmere undersøkelser vil kunne avdekke alderen på setervollene. Alle disse kulturminnene er førreformatoriske og dermed av nasjonal interesse og fredet etter kulturminneloven.

Bygningsmiljøet på setervollene er relativt godt bevart med bygninger i hovedsak fra 17- og 1800-tallet. Med forbehold at vi ikke har vært på befaring i området, viser foto at mange av disse bygningene er godt tatt vare på av sine eiere. De fleste stuebygningene er tatt i bruk som hytter. Enkelte nye hytter har også blitt bygget nær setervollene, mens solcellepaneler og TV-antennene skjemmer noen av de gamle bygningene.

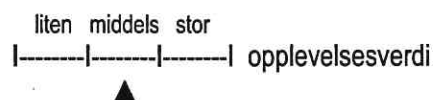
Kunnskapsverdi: Kulturminnene/kulturmiljøet gir kunnskap om en del av kulturhistorien knyttet til store fangstanlegg fra førhistorisk tid som det til nå finnes lite kunnskap om. Det er også et stort potensial for å finne ytterligere automatisk fredete kulturminner i form av spor fra steinbrukende tid, graver, jernvinneanlegg, kullgrop, tjæreutvinning, samt dyrkningsspor og tufter av gamle bygninger på setervollene. Førreformatoriske kulturminner er automatisk fredet etter kulturminneloven og av stor verdi. De bevarte etterreformatoriske kulturminnene (bygninger) knyttet til setrene har middels kunnskapsverdi. Området som helhet har stor tidsdybde og variasjon i typen kulturminner, alle knyttet opp til ulike sider ved intensiv høsting av utmarksressursene.

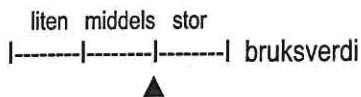
Opplevelsesverdi: De førreformatoriske fangstanleggene er vanskelig å oppdage uten kunnskap om hva man skal se etter. Dette gjør at flere av anleggene er truet av ubevisst hærverk fordi barn og voksne flytter steiner og bygger varder i gamle fangstanlegg som er veldig sårbare for slike inngrep. Det er et stort behov for merking og formidling av disse anleggene. Gjennom slik formidling kan spennende kulturhistorie gjøres levende for nye generasjoner.

Pilgrimsleden går gjennom et flott natur- og kulturlandskap. Opplevelsen av å gå langs denne er i første rekke knyttet til natur og landskap, men også til opplevelse av kulturminner og kulturmiljøer langs leden. Selve leden er som en hvilken som helst annen oppgått sti i fjellet.

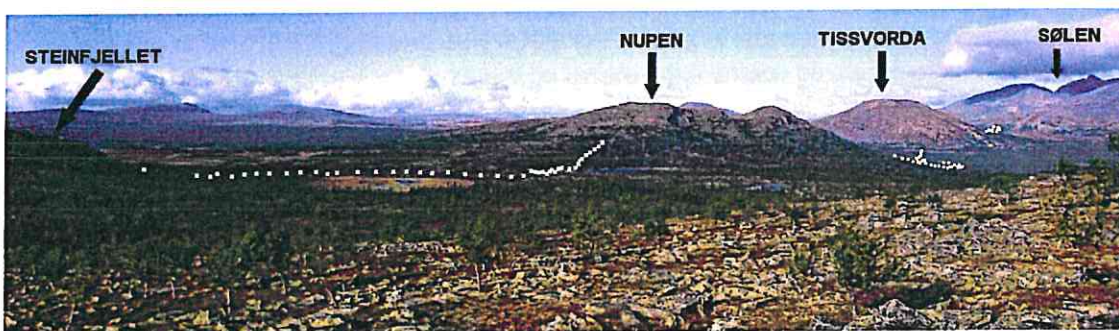
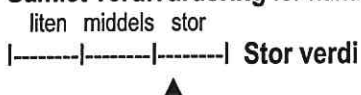
Setervollene fremstår som idylliske bygningsmiljøer i et storslaget natur- og kulturlandskap. Minner og bevissthet om seterlivet står sterkt i lokalbefolkningen. Den brunsvidde, laftede seterstua med smårutete vinduer og torv på taket står som selve symbolet på den norske hyttedrømmen i fjellheimen! Seteranleggene i Sølennområdet er ikke unike i regional eller nasjonal sammenheng. De vurderes til å ha middels opplevelsesverdi.

Bruksverdi: De førreformatoriske kulturminnene har ingen bruksverdi. Bevarte buer og koier fra skogsarbeid, jakt og fiske, har stor bruksverdi knyttet til moderne friluftsliv. Seterstuene har stor bruksverdi som hytter, mens fjøs og løer har mindre verdi. Noen av setrene brukes fortsatt til beiting og det kan tenkes en framtidig utvikling hvor omfanget av dette kan øke igjen. Samlet vurderes kulturminnene til å ha middels til stor bruksverdi.

Samlet verdivurdering for kulturmiljøet i Misterdalen:

Fangstgroprekkene (markert med hvitt) i samspill med fjellene danner et stort og sammenhengende fangstanlegg fra Rendalen i vest, via Sølenmassivet østover til Femunden. Fotomontasje: Per O. Mathiesen.

4.2. Kulturmiljø i Sølenmassivet (B)

Det overordnede kulturmiljøet omfatter hele Sølenmassivet ned til kote 900 mot Mistradalen, samt Stollfløyet og Storfløyet til og med Ørsøvola ned til kote 800 mot Sølensjøen.

Alle alternativene til landskapsvernplan for området omfatter selve Sølenmassivet. Det minste alternativet, nr. 3, omfatter ikke den sørøstlige delen av Storfløyet og Ørsjøvola.

Sølenfjellene med Sølenskarret har en dominerende posisjon i landskapsbildet og har hatt en mytisk dimensjon i folks bevissthet gjennom historien. Kulturminner kan også omfatte steder som det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Det var kanskje ikke tilfeldig at pilegrimsleden ble lagt gjennom Sølenskarret? På flaten mellom Sølenfjellene og Ørsjøvola ligger det tre mindre fiskevann. I tilknytning til disse er det to buer for fiskere (Sandbua og Ørsjøbua) samt et naust ved nordre Ørsjøen. Det går flere stier i området.

Foruten selve pilegrimsleden over Storfløyet og gjennom Sølenskarret, er det tvers over skaret et fangstanlegg for villrein fra førhistorisk tid. I tilknytning til dette er det en buestilling nedenfor fangstrekka. Skaret med fangstanlegget utgjør et avgrenset kulturmiljø (B1).

I Vesleskardet er det også et forhistorisk fangstanlegg for villrein av rusetyper, dvs. ledegjerder som samlet dyrene inn i en trakt og utfør et stup (B2).

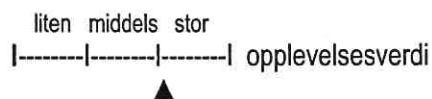
4.2.1. Vurdering av verneverdi

Kunnskapsverdi: Fangstanleggene fra førhistorisk tid inngår i et større system av øst-vestgående fangstanlegg i stor skala. Anlegget har stor kunnskapsverdi om tidligere tiders trekkmonster for rein og våre forfedres jakt på disse. Det er også et potensial for å finne ytterligere automatisk fredete kulturminner i form av spor fra steinbrukende tid og graver. Førreformatoriske kulturminner er automatisk fredet etter kulturminneloven og av stor kunnskapsmessig verdi. De bevarte etterreformatoriske buene knyttet til fiske har liten kunnskapsverdi ut over at de viser utnytting av utmarksressursene. Området som helhet vurderes å ha stor kunnskapsverdi.

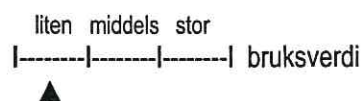

Opplevelsesverdi: De førreformatoriske fangstanleggene er vanskelig å oppdage uten kunnskap om hva man skal se etter. Dette gjør at flere av anleggene er truet av ubevisst hærverk fordi barn og voksne flytter steiner og bygger varder i gamle fangstanlegg som er veldig sårbare for slike inngrep. Det er et stort behov for merking og formidling av disse anleggene.

Pilgrimsleden gjennom Sølenskaret gir en opplevelse av mektig natur der lokale tradisjoner om fjellets betydning kan formidles og oppleves. Overgangen mellom naturopplevelse og kulturopplevelse er glidende. Kulturopplevelsen er avhengig av formidling. Kulturmiljøet som helhet vurderes til å ha middels til stor opplevelsesverdi.

Bruksverdi: De førreformatoriske kulturminnene har ingen bruksverdi. Buene og naustet ved fiskevannene har bruksverdi. Samlet vurderes kulturminnene til å ha liten bruksverdi.

Samlet verddivurdering for kulturmiljøet i Sølennmassivet: Stor verdi

4.3. Kulturmiljø omkring Sølensjøen (C)

4.3.1. Overordnet kulturmiljø

Det overordnede kulturmiljøet omfatter hele Sølensjøen med liene ned fra Sølennfjellene mot vest og Grønmyrkjølen inn mot Bårn mot øst. Grensen er trukket ved kote 800. Selve sjøen ligger 688 m.o.h. Mot nord fortsetter egentlig kulturmiljøet videre oppover Sølendalen, men vi har valgt å sette grensen ved Arasjøen.

Alternativ 3 i forslag til landskapsverneplan omfatter den vestre og midtre bredden av Sølensjøen, mens alternativ 2 omfatter begge sider av den midtre og sørlige enden av

Sølensjøen. Ingen av alternativene omfatter den nordlige enden med Fiskevollen, noe som virker unaturlig i forhold til dette miljøets sammenheng med sjøens kulturhistorie

Øst og vest for sjøen er det funnet rester av et omfattende førhistorisk fangstanlegg for villrein og delvis elg. Det østre ligger inn fra Gravneset mot Rødsandlikampen. Er navnet Gravneset på fangstanlegget eller et det graver etter fangsfolk i området?

Som den kulturhistoriske gjennomgangen viser har Sølensjøen hatt en stor betydning som utmarksressurs for bøndene i Øvre Rendalen hovedbygd. De viktigste fiskeplassene lå i sørenden av sjøen. Avstanden til bygda var stor og det ble derfor behov for bygninger til å ta vare på folk, båter og redskap. Den beste plasseringen for dette var på Fiskevollen. Her har det vokst opp et unikt innenlands fiskevær, sjeldent i norsk og endog internasjonal sammenheng. Området er under press fra ombygging av buer og nybygging av hytter inne i miljøet. Selve fisket, redskaper, arbeidsopplegg og lottsystemet for fordelingen av ressursen, er godt dokumentert gjennom magistergradsavhandlingen til Jan Hoff Jørgensen. Det er ikke utført tilstrekkelige søk etter førreformatoriske kulturminner rundt sjøen. Det er registrert, men ikke kartfestet, en gravhaug rett sør for Fiskevollen.

I sørenden av sjøen ligger det fire buer på vestsiden oppført for overnatting i forbindelse med det store høstfisket etter røye på grunnene i sjøen. Alder og tilstand på disse er ikke registrert.

Langs Sølna er det enkelte spor etter fløting i form av en steinskjerm og restene av en tømmerkistedam, samt et førhistorisk fangstanlegg for elg og rein.

4.3.2. Lokale kulturmiljøer rundt Sølensjøen

nr.	lokalisering:	beskrivelse:	enkeltobjekter/merknad:	verneverdi*
C1	Fiskevollen	fiskevær for Sølensjøfisket.	39 Sefrak-registrerte bygninger hvorav 24 naust, 13 fritidsboliger og 1 skogskoie	stor
C2	Åkerådalen	fangstanlegg opp langs Åkeråa	rekke av fangstgroper, hovedsakelig for reinsdyr, buestilling og kjøttlager funnet nord for groprekka.	stor
C3	Gravneset	fangstanlegg fra sjøen og opp til Rødsandlikampen	rekke av fangstgroper, hovedsakelig for reinsdyr, tufter observert sør for dette	stor
C4	Sølna	fangstanlegg på tvers av dalen og fløtningsminner langs Sølna	rekke av fangstgroper for rein og elg, fløtningsminner i form av steinskjerm og rester av en tømmerkistedam	stor
C5	Stollsætra	tidligere setervoll	tufter etter bygninger?	liten

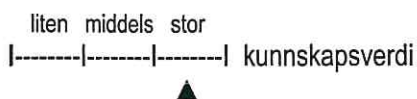
* Verdivurderingen er gjort på et overordnet nivå uten inngående kjennskap til de enkelte områdene.

4.3.3. Vurdering av verneverdi

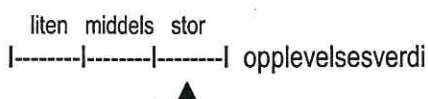
Kunnskapsverdi: Kulturminnene/kulturmiljøet gir kunnskap om en del av kulturhistorien knyttet til store fangstanlegg for villrein og elg fra førhistorisk tid som det til nå finnes lite kunnskap om. Det er også et stort potensial for å finne ytterligere automatisk fredete kulturminner rundt sjøen i form av spor fra steinbrukende tid, graver, jernvinneanlegg, kullgroper, tjæreutvinning, samt tufter av gamle bygninger knyttet til fiske i sjøen med mer. Førreformatoriske kulturminner er automatisk fredet etter kulturminneloven og av stor verdi. De bevarte, etterreformatoriske

bygningene på Fiskevollen og langs breddene av sjøen har stor verdi knyttet til kunnskapen om fisket i sjøen og den betydning dette hadde for Rendølene. Som bygningsmiljø er dette meget sjeldent.

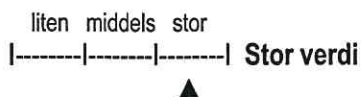
Opplevelsesverdi: Fiskevollen er et populært besøksmål for fastboende og tilreisende. Bygningsmiljøet er et håndfast bevis for det fisket som foregikk på sjøen. Stedet har særpreg og interessen for ombygging og nybygging tyder på at området oppfattes som attraktivt og identitetsskapende. De vurderes til å ha stor opplevelsesverdi.

Bruksverdi: Fisket foregår fortsatt i sjøen, dels etter gamle hevdvunne tradisjoner. Bygningene på Fiskevollen har derfor bruksverdi både overfor grunneiere og i en reiselivsmessig sammenheng. Samlet vurderes kulturminnene til å ha middels til stor bruksverdi.

Samlet verddivurdering for kulturmiljøet omkring Sølensjøen:

4.4. Kulturmiljø langs Mistra – Grøna – Femundselva (D)

Seterstue på Viksetra med Femundselva i bakgrunnen. Foto: Fylkesmannen i Hedmark v/Ragnar Ødegaard.

4.4.1. Overordnet kulturmiljø

Det overordnede kulturmiljøet omfatter dalføret fra Misterlia opp langs Mistra, Grøna og Femundselva til møte med Sølva. Avgrensingen mot nord er lagt til kote 700.

Alternativ 2 omfatter den delen av dette kulturmiljøet som ligger på nordsiden av vassdragene med unntak av hytteområdet rundt Gravåsen som er holdt utenom. Det samme gjelder alternativ 4, med unntak av at dette ikke går lengre vest enn til Balstadmistra.

Områdene innover forbi Grøndalen ligger på ca. kote 650. Ved Nyklebekken, sør for riksveien, er det registrert et større område med kullgroper og jernvinneanlegg fra vikingtid. Ved Holla er det også registrert kullgroper. Ved Gravåsen ned mot Grøna er det registrert et strategisk plassert, men forfalt fangstanlegg for elg og villrein fra førhistorisk tid. Det forventes å finnes mer i dette området. Ved Femundsundet er det også registrert et fangstanlegg.

Fra Fløta i Femundselva til Aursjøtjern videre til elven Grøna ble det i 1905 bygd et kanalsystem for overføring av tømmer fra Femundselva/Trysilelva til Mistravassdraget. Anlegget ble ikke ferdig, kjerraten manglet, men kanalsystemet er fortsatt bevart. Ved Grøndalen ligger en tømmerkistedam (Grøndammen). I Renåa ned mot Mistra ligger det også en fløtningsdam (Fallbekkdammen). I Storbekken ned fra Fuggvollen er det bevart rester av en kanal og en dam (Storbekkdammen).

I Hedmark fylkeskommunes prosjektrapport om fløtningsinnretninger fra 1991 står Mistra omtalt som det mest interessante vassdraget i kommunen og er klassifisert i kategori 3b sammen med 3 andre vassdrag der en samlet vurdering ikke tilsier vernestatus, men et vassdrag som inneholder flere objekter og anlegg av høy verdi. Grøndammen og Renåsdammen anbefales vurdert istandsatt. Kanalanlegget ved Fløta omtales som er interessant anlegg.

Langs vassdragene og sideelvene ligger setrene på rekké og rad: *Fuggvollen, Renåssætra, Balstadmistersætra, Holla, Grøndalen* og *Viksetra*. Fra nyere tid ligger det flere mindre bruk rundt Femundsundet og Sølénstua. Her er det også et par forsamlingshus, campingplass, hytteutleie og et mindre alpinanlegg.

Rundt setrene Holla og Grøndalen og oppover mot Gravåsen er det bygd ut større hyttefelt.

4.4.2. Lokale kulturmiljøer langs Mistra – Grøna - Femundselva

nr:	lokalisering:	beskrivelse:	enkeltobjekter/merknad:	verneverdi*
D1	Fuggvollen	setervoll med bygningsmiljø ca. 680 m.o.h.	4 Sefrak-registrerte bygninger hvorav 1 seterhus, 1 hus for dyr og 2 andre landbruksbygninger	middels
D2	Balstadmistersætra	setervoll med bygningsmiljø ca. 590 m.o.h.	9 Sefrak-registrerte bygninger hvorav 8 seterhus, 4 hus for dyr og 2 andre landbruksbygninger	middels
D3	Holla, Gravåsen	setervoll med bygningsmiljø og kullgroper ca. 660 m.o.h., fangstanlegg	9 Sefrak-registrerte bygninger hvorav 8 seterhus, 1 annen landbruksbygning + en del kullgroper og fangstanlegg for villrein	middels
D4	Nyklebekken, Grøndalen, Fløta	kullgroper og jernvinneanlegg, setervoll med bygningsmiljø ca. 625 m.o.h. og fløtningsminner	3 Sefrak-registrerte bygninger hvorav 3 seterhus, 1 kanal langs Femundselva + 1 kanal fra Aursjøtjern til Grøna, dam ved Grøna	stor
D5	Kvannahølet	husmannsplass ca. 620 m.o.h.	ingen Sefrak-registrerte bygninger	middels
D6	Femundsundet	fangstanlegg		stor
D7	Viksætra	setervoll med bygningsmiljø ca. 630 m.o.h.	ingen Sefrak-registrerte bygninger	middels

* Verdivurderingen er gjort på et overordnet nivå uten inngående kjennskap til de enkelte områdene.

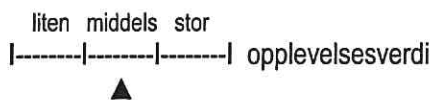
4.4.3. Vurdering av verneverdi

Kunnskapsverdi: Kulturmiljøet har et bredt spekter av kulturminner med stor tidsdybde knyttet til utmarksressursene. Her finnes spor etter førhistoriske fangstanlegg og jernvinneanlegg. Det er også et stort potensial for å finne ytterligere automatisk fredete kulturminner langs elver og bekker i form av spor fra steinbrukende tid, graver, jernvinneanlegg, kullgroper, tjæreutvinning, samt tufter av gamle bygninger knyttet til setervollene. Førreformatorkiske kulturminner er automatisk fredet etter kulturminneloven og har stor kunnskapsverdi.

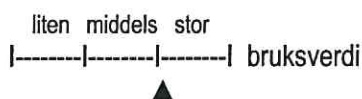
Av etterreformatorkiske kulturminner er det bevart fløtningsanlegg fra 1800 - tidlig 1900-tallet. Særlig anlegget ved Fløta gir oss kunnskaper om de utfordringene skogeierne i grensetraktene hadde for å beholde tømmeret i norske vassdrag. De bevarte bygningene knyttet til setervollene har middels kunnskapsverdi. Samlet vurderes miljøet å ha stor kunnskapsverdi.

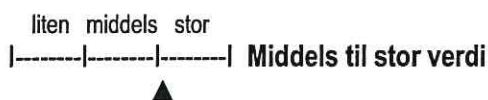
Opplevelsesverdi: Flere av setervollene har nyere hytteområder i nærheten og deles i to av riksveien. Fløtningsanlegget ved Aursjøtjern kan oppleves av folk som ferdes langs eller padler på vassdraget. Samlet vurderes miljøet til å ha middels opplevelsesverdi.

Bruksverdi: Seterstuene har stor bruksverdi som hytter, mens fjøs og løer har mindre verdi. Førhistorisk fangstanlegg, jernvinne og fløtningsanlegg har ingen bruksverdi. Samlet vurderes miljøet til å ha middels til stor bruksverdi.

Samlet verdivurdering for kulturmiljøet langs Mistra – Grøna – Femundselva:

4.5. Kulturmiljø i Fuggdalen (E)

I Fuggdalen har vi avgrenset et overordnet kulturmiljø som omfatter området fra Fuggsjøen i sør til Kverninghuet i nord, og fra brinken ut mot dalen i vest til Steinfjellet i øst. Innenfor dette området har vi avgrenset 3 lokale kulturmiljøer. Utenom disse miljøene er det bevart en setervei som kommer fra Lomnesmistra over Volltjønn og som på vei til dalen deler seg i tre: En via Bergevollen, en annen via Svankletten og den siste nordover forbi Sandbekken.

Det lokale kulturmiljøet E1 omfatter et fangstanlegg fra førhistorisk tid ved Volltjønn, et anlegg som har to buestillinger i den ene enden av fangstgroprekka. E1 omfatter også tuftene etter Steinfjellsetra ved foten av Steinfjellet, en bevart rodestein langs veien og ei bu for overnatting. E2 omfatter Bergevollen som var høst og vårsetra for Utstu Lomnes. Område E3 er et fangstanlegg som ligger mellom Fuggsjømyrene og Steinfjellet. Det er også bevart et mindre fangstanlegg med to svært gamle fangstgroper ved Kverninghue.

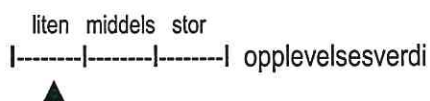
4.5.1. Vurdering av verneverdi

Kunnskapsverdi: Fangstanleggene må sees i sammenheng med de store anleggene i Misterdalen. Disse har samlet stor kunnskapsverdi. Det er også et potensial for å finne ytterligere automatisk fredete kulturminner i området. Området vurderes å ha stor kunnskapsverdi.

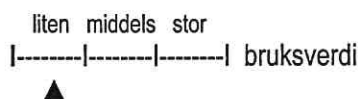

Opplevelsesverdi: Fangstanleggene og tuftene etter Steinsetra er vanskelige å oppdage uten kunnskap om hva man skal se etter. Formidling av kunnskap kan øke opplevelsesverdien. Området vurderes å ha liten opplevelsesverdi.

Bruksverdi: De førreformatoriske kulturminnene har ingen bruksverdi. Bua ved Volltjønn har bruksverdi. Samlet vurderes kulturminnene i Fuggdalen å ha liten bruksverdi.

Samlet verddivurdering for kulturmiljøet i Fuggdalen:

5. Vurdering av sårbarhet

Sårbarhet er et mål på kulturmiljøet og kulturminnenes evne til å holde på grunnleggende og verdifulle egenskaper mot ulike typer påvirkning. Påvirkningene kan være direkte eller indirekte, reversible eller irreversible.

5.1. Jordbruk

Det drives i dag noe jordbruk, hovedsakelig i form av dyr på beite. Beiting hinder gjengroing av for eksempel setervoller, noe som er positivt for å bevare kulturlandskapet og kulturminnene. Særlig opplevelsesverdien knyttet til synligheten av kulturminnene ivaretas ved å opprettholde tradisjonell beitevirksomhet. Gjengroing kan skade kulturminner direkte, enten ved å stå for nær bygninger, eller ved at rotsystemet sprenger kulturminner på og under bakken (murer, gravminner med mer). Rotvelt av trær kan også skade på samme måte.

Bruk av motorisert ferdsel i jordbruksøyemed kan ødelegge gamle ferdselsstier og veifar. Dette avhenger av kjøretøyenes størrelse og den tekniske tilstanden på veiene. Motorisert ferdsel på tilrettelagte skogsbilveier eller tilsvarende utgjør ingen trussel.

5.2. Skogbruk

Motorisert ferdsel utenom eksisterende veier kan skade kulturminner. Særlig utsatt er spor etter førreformatoriske kulturminner. Evt. skogplanting vil på sikt kunne føre til at slike verdier vil kunne forstyrres både visuelt gjennom tilgroing og gjennom planting direkte på kulturminner.

5.3. Samferdsel

Motorisert ferdsel på eksisterende veinett utgjør ingen fare for kulturminnene. Bygging av nye veier og parkeringsplasser, eller utvidelse av eksisterende, kan komme i konflikt med kulturminner og miljøer. Et eksempel på dette er Fjellveien inn til Fiskevollen som skjærer seg gjennom ytterkanten av et automatisk fredet kulturminne (fangstanlegg og ei jernvinne ved Kremmertjønn). I tillegg til fare for direkte skade vil også en nærføring av en veitrase forbi et kulturminne skjemme inntrykket og opplevelsen av dette. Nye veier kan også bryte opp